

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**  
**МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**  
**ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**  
**КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ**

До захисту допустити:

Завідувач кафедри



Іванець Т.М.

«20» грудня 2023р.

**«ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ**  
**АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ДЕМОГРАФІЧНІ**  
**НАСЛІДКИ»**

Кваліфікаційна робота  
здобувача вищої освіти другого  
(магістерського) рівня вищої освіти  
освітньо-професійної програми  
«Врегулювання конфліктів і медіація»  
Бородай Анжеліки Едуардівни

Науковий керівник:

Стадник А. Г., к. соц. н., доцент кафедри  
філософії та соціології Маріупольського  
державного університету

Рецензент:

Кузьмін В.В., к.соц.н., доцент, доцент  
кафедри психології Запорізького  
університету «Запорізька політехніка».

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою відмінно 93А

Секретар ЕК 

«20»січня 2023 р.

Київ – 2023

## ЗМІСТ

ВСТУП .....	4
РОЗДІЛ 1 .....	100
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ .....	100
1.1. Теоретичні підходи до трактування поняття «вимушена міграція» в соціологічному дискурсі.....	100
1.2. Вимушені мігранти як специфічна група населення: особливості та процес соціалізації за кордоном .....	177
Висновки до першого розділу.....	244
РОЗДІЛ 2 .....	276
ФЕНОМЕН ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	276
2.1. Предметне поле вимушеної міграції в питанні демографічної складової суспільства .....	276
2.2. Демографічні наслідки вимушеної міграції: характеристика та масштаби .....	321
Висновки до другого розділу .....	398
РОЗДІЛ 3 .....	411
СПЕЦИФІКА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (на прикладі Маріупольського державного університету) .....	411
3.1. Методологічні принципи та підходи до дослідження вимушеної міграції українців.....	411
3.2. Емпіричні розвідки вимушених мігрантів в Україні.....	466
3.2.1. Якісне дослідження вимушених мігрантів в Україні .....	466
3.2.2. Кількісне дослідження вимушених мігрантів в Україні .....	511

Висновки до третього розділу.....	566
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	632
ДОДАТКИ.....	754

## ВСТУП

*Актуальність теми.* Російсько-українська війна з лютого 2022 року спричинила в Україні одну з найшвидше зростаючих гуманітарної кризи, надзвичайних ситуацій у сфері переміщення в новітній історії, кардинальних змін у функціонуванні українського суспільства, європейських країн та Світу в цілому. За кілька тижнів мільйони – понад чверть населення – покинули свої рідні домівки через загрозу життю задля пошуку притулку за кордоном або в інших більш безпечних частинах України.

Наразі замість добровільної міграції через пошук кращих умов для самореалізації з метою працевлаштування або отримання освіти, що тривалий час було найпоширенішою формою міграційних переміщень населення України до інших країн, визначальною для ситуації сьогодення стала вимушена міграція. За своїми масштабами, географією охоплення, кількісними показниками та часовими рамками українська вимушена міграційна криза сьогодення не має аналогів з часів Другої світової війни і значно перевершує всі попередні тенденції.

Загалом, війна вплинула на різні аспекти демографії, такі як: рівень народжуваності, смертності, структура населення, та інші демографічні показники. Ці процеси мають важливий вплив на демографічну ситуацію в Україні, зокрема на розподіл населення за різними регіонами та національним складом. Однак конкретні цифри та дані змінюються з кожним днем, тому слід спостерігати за тенденцією потоку переміщення українців. В умовах сучасної кризової міграційної ситуації її комплексний аналіз стає актуальним для попередження проблем на етапі післявоєнної відбудови країни.

Процес міграції, як внутрішньої так і зовнішньої, є наслідком рішення людини, що обумовлено низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників економічного, соціального, політичного або іншого характеру, що впливають

на особисті мотиви й обставини. Разом з цим, наслідки цих процесів, як правило, є помітними не лише для окремого індивіда, а й для держави в цілому, бо справляє вплив на соціально-економічні показники розвитку країни.

Збройна агресія росії проти України призвела до економічних труднощів, що вплинули на рівень життя та економічний розвиток не тільки країни в цілому, а й країн світу. Велика кількість українців виїхала за кордон, що має довгостроковий вплив на структуру населення та економічний потенціал країни. Також на подальшу демографічну ситуацію в країні впливає й значна кількість втрат життів серед цивільного населення.

Одним із головних компонентів, що впливатиме на подальший розвиток економіки, суспільства, і вимагатиме всебічного дослідження науковців, є міграція. Міграційні процеси, що протікають в країні сьогодні, у значній мірі впливають на модель майбутньої української держави та українського суспільства. Вже зараз українській державі слід визначити напрямки майбутнього розвитку держави, соціуму та українства як етносу.

**Об'єкт дослідження**– міграційні процеси як соціальне явище.

**Предмет дослідження**– демографічні наслідки вимушеної міграції українців внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

**Огляд джерел.** Особлива увага приділяється статистичному аналізу документів та матеріалів міжнародних міждержавних організацій UNHCR (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН)) і ІОМ (Міжнародна організація з міграції (МОМ)). Зокрема статистичні матеріали Державної служби статистики України, Державної міграційної служби України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства економіки України та законодавчі акти державних установ стали підґрунтям роботи. Для дослідження демографічного стану були використані прогнози вітчизняних дослідників Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та емпіричні

дослідження Центру Разумкова, соціологічної групи «Рейтинг», маркетингової компанії «Gradus».

Ці матеріали дають змогу дослідити та оцінити реальну картину стану населення в країні, зміни, що причинені міграційними процесами, та майбутні наслідки для суспільства.

**Огляд літератури.** Теоретико-методологічною основою дослідження є основні праці з теорії міграційних процесів, висвітлені у працях вітчизняних учених – суспільних географів, демографів, соціологів, економістів: О. Кхасраві [52], Е. Лібанової [54], О. Малиновської [57-60], Д. Мальчикової [61], К. Немця, Л. Немець [25, 66], С. Пирожкова [70], І. Прибиткової [72-74], О. Позняка [71, 84], Л. Рибаківського [76-77], У. Садової [80], В. Смаль [84], А. Супруновського [86] та ін. Однак, в наш час актуальність міграційних процесів набула нового значення для українського суспільства. Тому важливим видається дослідження проблеми з урахуванням реалій сьогодення.

Праці багатьох закордонних дослідників сформували теоретичну базу дослідження внутрішнього переміщення населення, як складової міграційних процесів: Е. Лі [18], М. Цернеа [7], С. Гюгенгайн [8], Н. Майерс [23], В. Петерсен [27], Х. Фейрчайлд [15], Д. Массей [19], М. Бозоргмер [4], Г. Сабак [4], Е. Равенштейн [28, 29], Дж. Беррі [1, 2], Е. Кохен [8, 9] та ін. Феномен вимушеної міграції українців через війну не досліджувався раніше.

Гострота й актуальність проблем, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами, зумовили значний інтерес науковців з усього світу. Зокрема, дослідженню внутрішньо переміщених осіб, моделям адаптації мігрантів до нового соціуму, аналізу міграційної політики присвячені праці зарубіжних учених як: Дж. Беррі [1, 2], К. Бран [5], П. Качмарчик [16], Е. Муні [21, 22] та ін. Спираючись на здобуток вчених, слід висвітлити процес соціалізації українських біженців за кордоном, що не було раніше розкрито.

**Мета дослідження** – проаналізувати та охарактеризувати особливості вимушеної міграції українців через військову агресію РФ та її потенційні демографічні наслідки.

***Завдання дослідження:***

- проаналізувати теоретичні підходи до трактування поняття «вимушена міграція» в соціологічному дискурсі;
- виокремити та дослідити вимушених мігрантів як специфічну групу населення;
- дослідити предметне поле вимушеної міграції в питанні демографічної складової суспільства;
- проаналізувати демографічні наслідки вимушеної міграції: характеристика та масштаби;
- визначити методологічні принципи та підходи до дослідження вимушеної міграції українців;
- провести вторинний аналіз дослідження щодо специфіки вимушеної міграції українців внаслідок збройної агресії російської федерації проти України (на прикладі мариупольського державного університету).

***Методи дослідження.*** Для вивчення стану розробленості досліджуваної проблематики використовувався метод систематизації та порівняльного аналізу наукової літератури. Також метод узагальнення для отриманих результатів поглядів учених на досліджувану проблему, метод опису для визначення основних понять і особливостей вимушеної міграції в Україні. За допомогою методів систематизації й узагальнення було здійснено формування бази даних та інтерпретацію отриманих результатів. Використовуючи прогностичні методи, обґрунтовано ймовірні демографічні наслідки вимушеної міграції українців.

Застосовувалися також статистичний аналіз і синтез, спостереження та інші методи наукового пізнання задля обробки й аналізу результатів емпіричних даних соціологічного дослідження. Зокрема метод вторинного аналізу якісного та кількісного досліджень дозволив визначити проблеми внутрішньо-переміщених осіб, особливості їх інтеграції доприймаючих громад та ставлення місцевого населення до вимушених мігрантів.

Дослідження було виконане на базі Лабораторії соціологічних досліджень МДУ в рамках наукової теми кафедри філософії та соціології «Сучасні аспекти соціокультурної трансформації українського суспільства» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ №0120U105365).

**Наукова новизна отриманих результатів** полягає в тому, що було емпірично досліджено потенційні демографічні наслідки внаслідок вимушеної міграції на прикладі Маріупольського державного університету. Передусім у роботі розкрито теоретико-методичні основи соціологічних досліджень вимушених міграцій на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних досліджень в контексті російсько-української війни.

**Практичне застосування одержаних результатів** полягає в тому, щов часи післявоєнної відбудови країни слід враховувати на впровадження в практику діяльності українських і міжнародних установ визначені фактори наслідків вимушеної міграції, виходячи із виявлених даних, що негативно впливають на подальшу структуру та розвиток українського суспільства.

**Особистий внесок автора.** Зокрема було здійснено уточнення сутності внутрішньої та зовнішньої вимушеної міграції внаслідок збройної агресії, що є підставою для розуміння та аналізу потенційних демографічних наслідків країни задля розробки практичних підходів по відновленню структури населення.

**Апробація результатів роботи.** Основні положення кваліфікаційного дослідження були представлені на XIII Міжнародній інтернет-конференції молодих учених «Глухівські наукові читання – 2023. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук»; IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація і глобалізаційні процеси в соціологічному вимірі»; I Міжнародному міждисциплінарному конгресі наукових досягнень, інновацій, новітніх технологій та суспільства «Наукові та технологічні дослідження у період після пандемії: погляд на суспільство майбутнього»; Віснику Маріупольського державного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Соціологія; Декаді студентської науки 2024.



**Характеристика змісту роботи.** У кваліфікаційній роботі піднята актуальна для сучасного українського суспільства та держави проблема. Зокрема в першому розділі приділено увагу сутності поняття «вимушеної міграції» в соціологічному дискурсі та категорії вимушених мігрантів як специфічної групи населення. Другий розділ присвячено особливостям процесу соціалізації українських біженців за кордоном та характеристиці масштабів демографічних наслідків вимушеної міграції. У третьому розділі проведено вторинний аналіз якісного та кількісного емпіричного дослідження на прикладі Маріупольського державного університету.

**Структура дослідження** складається з вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, що охоплює 94 найменувань, і 14 додатків.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

#### 1.1. Теоретичні підходи до трактування поняття «вимушена міграція» в соціологічному дискурсі

Мільйонам людей в Україні довелося покинути свої рідні домівки через російсько-українську війну. Частина з них переїхали в межах країни, а частина – поїхали за кордон. Деякі люди виїжджали лише на перший час і вже встигли повернутись до місць свого постійного мешкання, а для інших питання виїзду може постати з часом. Раптове переміщення великої кількості населення внаслідок війни створює нові виклики та збільшує наявні – як для приймаючих громад, так і для громад, звідки відбувається відтік людей. Таким процесам та їхнім наслідкам треба надати оцінку та врахувати при розробці подальших національних і місцевих політик.

Вперше поняття «міграція» як науковий термін з'явилося в кінці XIX ст. в Англії. Його ввів англійський вчений Е. Равенштейн у своїй роботі «Закони міграції» (1876 р.), представляючи міграцію як постійний процес, на який діє чотири групи чинників: початкового місця проживання, стадії переміщення, місця приїзду та чинники особистого характеру мігранта. Поняття «міграція» характеризує територіальні переміщення осіб, які спрямовані на зміну їх місця проживання або місць праці на постійній основі чи на досить тривалий строк[28, 29].

Розглядаючи міграції у вузькому значенні, дане поняття фактично ототожнюється з поняттям переселення. Під міграцією населення у широкому сенсі розуміють не тільки переселення через зміну місця проживання, а й інші рухи населення на певній території та з різною метою.

Широке розуміння поняття міграції більш точно демонструє специфіку цього явища, але фактично різниця між вузьким та широким значеннями лежить лише в розмірах пояснень, без зміни значення, яке являє собою переміщення людей [61, с. 98].

Перші спроби виявлення міграційних закономірностей належать англійському вченому Е. Равенштейну, який сформулював одинадцять всесвітньовідомих загальних законів міграції (Додаток 1). Незважаючи на те, що закони міграції Е. Равенштейна були відкриті наприкінці XIX століття, більшість із них є актуальними на сьогоднішній день [28, 29].

Існуючі у науковій літературі визначення поняття міграцій наведені у додатку. Сутність міграційного процесу полягає у вибутті населення з одного населеного пункту та прибутті до іншого населеного пункту. Двовимірність міграційного процесу обумовлена не тим, що у місцях заселення діють сили тяжіння, а у районах виселення – сили виштовхування, вони є у кожному районі, а тим, що міграційний процес – це взаємодія двох протилежно направлених відносно однорідних серій подій [77].

Міжнародна організація з міграцій за критерієм добровільності виділяє три види міграції, зокрема добровільну, примусову (вигнання або виселення) та вимушену. За умови добровільної міграції рішення про переміщення приймається індивідом добровільно в результаті економічних, сімейних, психологічних мотивів. Примусова міграція являє собою насильницьке переселення осіб державою – депортація, міграцію в межах пенітенціарної системи, міграцію, яка управляється силовими методами. Вимушена міграція передбачає зміну місця проживання назавжди чи на невизначений час у випадку війни, голоду, стихійного лиха, переслідувань тощо, але у мігранта формально залишається право вибору, на відміну від примусової [64].

В. Олефір не виділяє окремо вимушену міграцію, а відносить її до переміщень та переселень населення, які сплановані в просторі та часі, що

обумовлені у деяких випадках дією стихійних і спонтанних сил, проте згодом набувають упорядкованого та цілеспрямованого характеру [68].

Т. Жванія зазначає, що важливим аспектом аналізу міграційної поведінки людей виступає спосіб залучення до міграційних процесів, який характеризується добровільністю, примусовістю або вимушеністю здійснення міграційного акту. Науковець вважає, що окремим випадком вимушеного переміщення є вимушені внутрішні міграції, що представлені як нова категорія мігрантів – внутрішньо-переміщені особи (ВПО) [45, с. 49–50].

А. Нафіс називає вимушеним переміщення населення внаслідок прояву конфліктів, пов'язаних з насильством, що впливають як на внутрішньодержавне, так і міждержавне середовище [24].

О. Капінус розуміє під внутрішньою вимушеною міграцією «...вимушене територіальне переміщення громадян у межах адміністративно-територіальних одиниць без перетину державного кордону внаслідок збройного конфлікту, екологічної катастрофи тощо» [47, с. 20].

О. Кхасраві виділяє такі особливості внутрішньої міграції населення: добровільний або вимушений рух населення; переміщення громадян відбувається усередині країни, через що не змінюється правовий статус осіб; необхідне юридичне закріплення за новим місцем проживання, наприклад довідка про взяття на облік ВПО; особи, які здійснюють переміщення мають право на вільний перетин адміністративних меж АТО, окрім випадків, встановлених законодавством [52, с. 74].

На думку О. Кхасраві, синонімічним поняттям до категорії внутрішньо переміщені особи є «Переміщенець – це громадян України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах і має право на постійне проживання в Україні, яка добровільно залишила місце свого проживання в результаті ускладнення політичної, соціальної, економічної, екологічної ситуації у певній адміністративно-територіальній одиниці» [52, с. 156–157].

Вимушена чи примусова міграція в залежності від причин, що її породжують відноситься до політичної міграції, оскільки здійснюється у випадку зміни політичного режиму та побоювання мігранта щодо безпечності перебування в країні. Серед вимушених мігрантів виділяють: внутрішньо-переміщених осіб; осіб, які шукають притулку; осіб, які мають тимчасовий статус біженця; біженців.

Е. Муні зазначає, якщо переміщення населення відбувається в межах країни походження, то мігранти продовжують класифікуватись як внутрішні переміщені особи [22]. Відповідно з Керівними засадами з приводу внутрішнього переміщення Організації Об'єднаних Націй з прав людини, внутрішнє переміщення може бути викликане збройним конфліктом, ситуаціями узагальненого насильства, порушенням прав людини або у результаті стихійних лих[49].

Тим не менш, деякі дослідники такі, як С. Кастлс, тільки розглядають ВПО як осіб, які втекли від насильницьких конфліктів або класифікують їх як внутрішньо-переміщених осіб, породжених конфліктами, як А. Беттс. В той же час Е. Муні серед причин, що викликають вимушені міграції, розглядає екологічні причини [3, 7, 22].

Відповідно, якщо мігранти перетинають державний кордон країни свого походження, за ними юридично закріплюється статус біженців. Категорію населення, в якій вимоги про отримання статусу біженця ще не були визначені, проте тих, які перетнули міжнародні кордони в пошуках захисту, згідно з Конвенцією про біженців 1951 року називають шукачами притулку, які разом із біженцями є зовнішніми мігрантами. Внутрішньо переміщені особи є внутрішніми мігрантами. Усіх ВПО можна розділити на ключові групи залежно від намірів міграційних переміщень і орієнтацій на внутрішнє чи зовнішнє вимушене переміщення [12] (Додаток 2).

Отже, під вимушеними переміщеннями – міграціями треба розуміти загальний термін, що відноситься до переміщень біженців і внутрішньо-переміщених осіб через збройні конфлікти в країні їх походження, а також

людей, переміщених внаслідок стихійних або екологічних лих, хімічних чи ядерних катастроф, голоду чи проєктів розвитку.

Якщо розглядати внутрішню вимушену міграцію, то можна зазначити, що це складний соціально-демографічний процес, що абсолютно відрізняється від добровільних міграцій своєю суттю, підходами до управління пересуванням та регулювання впливу на соціально-економічний розвиток держави. Внутрішню вимушену міграцію, як соціальний, економічний та демографічний процес, можна визначити за головним критерієм – за ознаками міграційної поведінки населення (Додаток 3).

Основною відмінністю між вимушеною та примусовою міграціями є розпорядження цивільної або військової адміністрацій (вислання, депортація, тощо). Однак, трактування вітчизняних та зарубіжних дослідників з приводу класифікацій міграції за добровільністю дещо відрізняються. Так, деякі науковці вважають примусове переселення, що відноситься до категорій, як «вислані», «депортовані», «недобровільно переміщені», враховувати частиною вимушеної міграції, натомість інші автори виокремлюють таку категорію [1, с. 11].

Перш за все, треба зазначити, що соціальний статус особи при добровільній міграції у більшості випадків покращується, чого не можна свідчити при вимушеній міграції, в результаті чого зазвичай статус людини погіршується, частково або повністю втрачається рівень добробуту та раніше отримувані доходи. Під вимушеністю мається на увазі відсутність позитивної мотивації для переміщення та зміна умов проживання, за чим стоїть неможливість нормальної життєдіяльності чи виникає реальна загроза безпеки життю за відсутності перспективи нормалізації ситуації [48, с. 122].

Традиційні міграції обумовлені, в основному, соціально-економічними чинниками та самостійним добровільним вибором учасників цих процесів щодо намірів переїзду, продиктовані свободою вибору людини. Натомість вимушене переміщення обумовлене безпосередніми загрозами життю. Вимушене переселення людей із зони, де тривають бойові дії до безпечного

місця, де немає мін, де не стріляють, де можна знайти прихисток, супроводжується неминучими втратами житла, майна, роботи, достатку, звичного способу життя. Люди, рятуючись від жахів війни, відчуваючи відповідальність за своїх рідних, не завжди усвідомлюють, що їх чекає попереду та який час триватиме переміщення, бо значна кількість ВПО сподівалась повернутися додому найближчим часом.

Грунтовні теоретико-методологічні дослідження внутрішнього переміщення населення належать Е. Муні. Саме у своїх дослідженнях авторка дає відповіді на питання кого слід вважати внутрішньо-переміщеними особами, чи є ця категорія населення «проблемною», чи можна виділити осіб, які переміщені всередині країни у окрему категорію, наскільки довго ВПО можна вважати такими, а також звертає увагу на принципи рівності та концепцію вразливості. Однією із перших авторка звертає увагу на проблеми ВПО, наголошує на їх рівноправ'ї з іншими, вимагає приділення уваги і врахування конкретних потреб і ризиків, яким піддає їх досвід внутрішнього переміщення. Разом із С. Френч авторка торкається питання освіти внутрішньо-переміщених осіб, окреслює кроки, які необхідно зробити для забезпечення того, щоб ВПО мали доступ до освіти, надає власні рекомендації[21, 22].

С. Хайнс безпосередньо займається вивченням внутрішньо-переміщених осіб, впливу переміщення на функціонування та можливості ВПО, а також вплив на соціально-економічний розвиток та розвиток людського потенціалу. Автор виявив причини внутрішнього переміщення населення, встановлені функції ВПО, що надає можливість ідентифікувати їх у якості індикатора можливостей, проведено оцінку того, чи є ВПО пасивними жертвами переміщення, чи активними агентами змін. У якості показника потенціалу проаналізовано нинішній рівень досягнутих результатів з приводу внутрішньо-переміщених осіб. Розглядається реальне впровадження Керівних принципів щодо забезпечення прав і свобод переселенців та їх невідповідність реальній місцевій політиці щодо ВПО [14].

Дж. Хетеуей, розглядаючи правовий статус біженців та ВПО, зазначає, що уряди держав, для яких характерні ці процеси, спільно з міжнародними організаціями з питань вимушеної міграції для недопущення зростання кількості біженців збільшили увагу до внутрішньо-переміщених осіб, створивши стратегії стримування їх у межах держави. Автор вважає, що ВПО доцільніше порівнювати із біженцями, оскільки ці категорії вимушеної міграції стикаються з однаковими проблемами при переміщенні, а різниця лише в тому, що біженці перетинають державний кордон та можуть розраховувати на міжнародну підтримку [13].

Першою в українській науковій літературі спробою щодо визначення міграційних проблем України з моменту здобуття нею незалежності є монографія М. Шульги «Велике переселення народів: репатріанти, біженці, трудові мігранти» [93]. Л. Рибаківським було визначено співвідношення понять «територіальне переміщення населення» та «міграція», проаналізовано різноманітні підходи щодо визначення міграції, відмінності міграції населення від міграційного руху, міграційного процесу та міграційної мобільності населення [76].

Вивченням сучасних міграційних процесів на території України займаються науковці з Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України Е. Лібанова [54], О. Малиновська [57–60], О. Новікова [67], С. Пирожков [70], О. Позняк [71,84], І. Прибиткова [72–74] та інші. Значної уваги заслуговує національна доповідь «Українське суспільство: міграційний вимір», у якій проаналізовано причини та передумови міграційних процесів в Україні, значна увага приділена внутрішнім вимушеним міграціям, зокрема причинам, характеристикам та мотивам вимушеної внутрішньої міграції населення [89]. Наслідки міграційних процесів для регіонів України досліджено У. Садовою [80]. Сучасну міграційну ситуацію в Україні досліджувала О. Малиновська [57].

Проблематику внутрішньо-переміщених осіб досліджуються представниками харківської суспільно-географічної школи: Л. Немець, Н.



Гусевою, М. Логвиною, Ю. Кандибою, Л. Ключко. Вивчали сучасні особливості вимушених внутрішніх міграцій в Україні, соціально-економічні, політичні, правові, соціально-психологічні виклики для України, які створені у результаті вимушених переміщень населення, основні проблеми ВПО України та можливі шляхи їх вирішення з урахуванням особливостей окремих регіонів та уроків міжнародного досвіду [25].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, питання внутрішнього переміщення населення є вкрай актуальними та викликають занепокоєння міжнародного світового співтовариства. Вимушена міграція – це коли люди назавжди або тимчасово змінюють місце проживання з незалежних від них причин, зазвичай проти їхньої волі (стихійні й екологічні катастрофи, промислові аварії, бойовидії, політичне переслідування).

## 1.2. Вимушені мігранти як специфічна група населення: особливості та процес соціалізації за кордоном

На законодавчому рівні поняття, причини вимушеної міграції не встановлено. Що стосується поняття внутрішньо переміщених осіб і вимушених переселенців, то законодавство не визначає усіх причин такого переселення. Ці поняття різні та потребують окремого трактування у законодавстві та визначення причин, механізмів їхнього регулювання, оскільки не всяка вимушена міграція є примусовою.

Згідно з Керівними принципами щодо переміщення осіб в середині країни, викладеними в Додатку до звіту Представника Генерального секретаря ООН від 11 лютого 1998 р., «ВПО – це особи чи групи осіб, які були вимушені покинути власні домівки або місця свого постійного проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення наслідків військового конфлікту, загального насильства, порушень прав людини, стихійних чи техногенних катастроф, та які не перетинали міжнародно визнаних кордонів держави» [49].

За визначенням, наведеним у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», ВПО – це громадянин України, який постійнопроживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройногоконфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильств, масових порушеньправ людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [42].

Конвенція, що визначає державу, яка відповідає за розгляд заяв про надання притулку, що подані в одній з держав-членів європейських співтовариств від 15.06.1990, наголошує, що: «Переселенець – це громадян України, іноземець або особа, яка не має громадянства і перебуває на території України на законних підставах, має право на постійне проживання в Україні, якій довелося примусово покинути своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [51].

Сучасна світова практика визначаєнизку категорій вимушених мігрантів: біженці, шукачі притулку та вимушено переміщені особи. Ці категорії було сформовано за головними чинникамиміграції й охоплюють як внутрішнє, так і зовнішнє переміщення та належать до легальної міграції. Статус, умови переміщення, вплив держави та політика уряду стосовно кожної з цих категорій мігрантів мають суттєві відмінності та потребують окремого розгляду й розробки відповідних інструментів врегулювання (Додаток 4).

Згідно Конвенції ООН щодо статусу біженців 1951 р., біженець є особою, що проживає за межами своєї держави та нездатна або не бажає повертатися до країни походження через обґрунтований страх переслідування за расовою, релігійною, національною ознакою, приналежністю до певної соціальної групи або політичні погляди [32].

До категорії біженців відносяться особи, які звернулися до приймаючої країни та отримали згоду на надання захисту. Понад 140 країн Світу із 190 приєдналися до цієї Конвенції. Країни-члени взяли на себе зобов'язання захищати біженців та поважати принцип невидачі або неповернення біженців до країн, де їх можуть переслідувати. Зобов'язання передбачають надання біженцям дозволу на в'їзд до країни та гарантування їм тимчасового або постійного статусу резидента. Офіційно визнані біженці перебувають у більш привабливому стані, ніж інші вимушені мігранти, оскільки мають чітко визначений правовий статус та користуються захистом потужного інституту Управління Верховного Комісара ООН зі Справ Біженців [31].

Шукачі притулку – це особи, які перетнули кордон своєї держави для пошуку притулку з тих самих причин, як і біженці, натомість їх запит на отримання статусу біженця ще не схвалено. Цей термін вживається щодо особи, яка звернулася за захистом як біженець і чекає на визначення свого статусу, але може не відповідати всім критеріям, встановленим Конвенцією 1951 р. Шукачі притулку можуть отримати статус біженця, якщо місцеві органи влади з питань міграції визнають їх такими, що відповідають міжнародному визначенню біженця [31].

Внутрішньо переміщені особи відповідно до Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй щодо внутрішнього переміщення – це особи чи групи осіб, які з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуацій поширеного насильства, порушень прав людини або природних чи техногенних катастроф були вимушені чи зобов'язані втекти або покинути свої домівки чи місця звичайного проживання [32].

До цієї категорії належать мігранти, що не перетинали кордон своєї країни і залишаються у її межах. Цей термін надає тільки визначення певній категорії мігрантів, проте не наділяє їх особливим правовим статусом, оскільки ВПО, залишаючись у своїй країні, зберігають громадянство, а отже і

гарантії передбачені конституцією та міжнародним законодавством з прав людини [33].

Насамперед треба зазначити, що основним мотивом переміщення для вимушених мігрантів є бажання зберегти життя, а для добровільних мігрантів – значно його покращити.

Україна, на жаль, ввійшла в топ-10 країн світу з найбільшою кількістю вимушено переміщених осіб, які отримали такий статус через російську агресію, та посідає перше місце в Європі. На початок липня 2022 року за даними УВКБ ООН в європейських країнах нараховувалося понад 4 млн громадян України, зареєстрованих як особи, що отримали тимчасовий захист у відповідності до Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року [10] або згідно національним законодавством. Директива Ради 2001/55/ЄС була активована Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 04.07.2022 [11] саме для українців. Відповідне рішення розповсюджується 476 № 7/2022 на всі країни ЄС тому українці «можуть легально перебувати за статусом «тимчасового захисту у будь-якій країні Євросоюзу [91].

Процес інтеграції українських біженців до ЄС можна представити як надзвичайно складне багатоаспектне явище, у якому перетинаються, часом збігаються, а часом і суперечать одні одним інтереси різних сторін. Так, європейці виявили неабияку гостинність: згідно з аналізом IpsosFlashEurobarometer, 89% жителів ЄС симпатизували українцям, 88% підтримували наданням прихистку біженцям з України. У свою чергу, українці також зазначали позитив – серед усіх тих, хто від початку війни змінювали місце проживання (17% виїжджали за кордон, решта – на інше місце в межах України), 83% оцінювали ставлення до себе з боку місцевих жителів як дуже і скоріше доброзичливе, інакше думали лише 11% [62].

Позитивне ставлення до українських біженців за кордоном – вагомий аргумент навіть для того, щоб відкласти повернення додому. Адаптація до нового середовища найлегше дається дітям, цьому сприяє відносно менше

навантаження в школах. Не дивлячись на доброзичливе ставлення, переселенцям не вистачає відчуття домівки.

Як показує оцінка Міжнародної організації з міграції, що базується на результатах систематичних опитувань українців по випадково обраних телефонних номерах, вибір країни призначення передусім обумовлений близькістю до Батьківщини, а також наявністю родичів чи знайомих – 48%. В українському випадку це означає наявність численної діаспори, що сформувалася за рахунок, зокрема, і трудової міграції за кордон. Саме в Польщі станом на кінець липня 2022 року залишалася найбільша кількість мігрантів з України. Разом з тим, слід зазначити, що, багатьох вимушених мігрантів прийняли також Німеччина, Чехія та інші країни [43] (Додаток 5)

Позитивне ставлення до біженців з України є насамперед результатом усвідомлення небезпеки, яку становить для Європи російська агресія. Ще однією важливою обставиною є культурна близькість, родинні зв'язки, досвід спілкування з українцями через минулі роки трудових міграцій до європейських країн. Адже саме українці серед представників інших націй мають найбільший дозвіл на проживання в країнах ЄС. у порівнянні, наприклад, з марроканцями, які налічують велику громаду в Європі, українці отримали офіційний дозвіл у зв'язку з працевлаштуванням. (Додаток 6).

Співчуття викликає також склад мігрантів з України – переважно жінки та діти, на відміну від прибулих під час міграційної кризи 2015–2016 рр., коли більшість становили самотні молоді чоловіки. Структуру українських біженців війни можна проілюструвати даними щодо надання індивідуального номеру реєстрації в Польщі. 46,7% всіх номерів видано дітям до 18 років, 45,3% – жінкам 18–65 років, 4,3% чоловікам 18–65 років, 3,7% – особам старше 65 років [26].

За кількістю більший відсоток шукачів притулку – молода частина населення, які швидше інтегруються, вивчають мову та розмірковують про своє майбутнє життя. Можна зазначити й високий рівень освіченості та кваліфікації українців, володіння іноземними мовами, що сприяє

кращій адаптації та інтеграції у країнах перебування. Освітній рівень наших громадян часто виявляється вищим, ніж у переселенців з інших країн.

Проте слід наголосити, що майже половина з тих, хто вимушено покинув країну – діти або люди похилого віку, які не в змозі працевлаштуватись, тому доводиться жити за рахунок соціальної допомоги. Зокрема, попри сприятливе та загалом позитивне відношення населення до українських шукачів тимчасового захисту в країнах Європи, переселенці можуть стикатися з проблемами через незнання мови країни перебування.

Для українських шукачів тимчасового захисту надано доступ на ринки праці країн Європейського Союзу та можливості соціальної інтеграції. За даними польських джерел, українські біженці в Польщі сплатили податків на 2 млрд євро від початку повномасштабного вторгнення російських збройних сил в Україну. Це втричі більше, ніж країна витратила на допомогу переселенцям [90].

Існують об'єктивні проблеми налагодження життя за кордоном, пов'язані з пошуком роботи, вивченням мови, забезпеченням житлом, соціальними виплатами, медичним страхуванням, послугами освіти, транспорту, зв'язку, документами набуття легального статусу тощо. Про те, що розв'язувати проблеми інтеграції зовсім не просто, свідчать опубліковані скарги переміщених у різні країни ЄС українців на труднощі вирішення багатьох питань, наприклад, на: вимоги виселятися або знайти роботу (Франція); малу фінансову підтримку і труднощі із знаходженням роботи без знання мови (Швеція); нерозуміння причин і наслідків війни, викривлене сприйняття дій агресора і українського спротиву (Болгарія); відсутність матеріальної допомоги (Іспанія); бюрократію, скорочення пільг (Німеччина); згасання емпатії (Австрія); невдоволення малозабезпеченого населення (Чехія); претензії щодо начебто зловживання гостинністю (Литва); закриття або скорочення центрів допомоги, скасування безкоштовного проїзду

(Данія); намагання заробляти на прибулих (Італія); відміну виплат, погіршення ставлення (Польща); тощо [40].

Біженці незадоволені тим, що очікування швидкого й безболісного вирішення їхніх питань стикаються з реальністю передбачених бюрократичними регламентами непростих процедур і тривалих термінів їх виконання. Представники офіційних служб, у свою чергу, незадоволені нерозумінням біженцями того, що пропоновані правила, на думку чиновників, цілком виправдані й єдино можливі. І біженці, і службовці взаємно незадоволені реакцією іншої сторони – її поведінка здається незрозумілою, хоча насправді є для неї цілком звичайною, але контрагентам бракує обізнаності щодо культурних особливостей поведінки, прийнятій в іншій країні [53].

Незнання або неврахування цих особливостей здатне негативно впливати на якість порозуміння жителів різних країн – людей з нетотожними ціннісними системами, навіть якщо вони й належать до спільної європейської цивілізації. Саме це незнання (неврахування) може бути до певної міри однією з причин невідповідності взаємних очікувань сторін від контактів одна з одною [78, с. 487].

Водночас у ЄС відчуваються пов'язані з війною зростання цін, інфляція, побоювання дефіциту енергоносіїв. Навіть у Німеччині - найпотужнішої країни ЄС, через російсько-українську війну значно виросли ціни на енергоносії, що стало вагомим поштовхом для прискорення інфляції у серпні 2022 року до найвищого рівня за майже півстоліття [46].

Значна частина європейців вимушені більше заощаджувати, у ряді країн припиняються виплати біженцям, зменшуються пільги й обсяги допомоги. Від українців очікують якнайшвидшого опанування мови, влаштування на роботу, самостійного забезпечення себе, перетворення з реципієнтів бюджету на його донорів – платників податків. Ще наприкінці березня минулого року журнал «Forbes Україна» повідомив про сподівання на європейський дух гостинності як такий, що залежить від успішної інтеграції

українських біженців у країнах перебування, і застереження Верховного комісара УВКБ ООН: «Солідарність може видихнутись і спричинити зворотну реакцію» [94].

Таким чином, українці в країнах перебування не завжди є додатковим тягарем для систем соціального захисту, натомість завдяки значному людському капіталу можуть сприяти її розвитку. Це забезпечує їм доволі високу привабливість для працедавців. Відтак ринкові механізми відіграють свою роль у трансформації політики та законодавства на користь прибулих українських громадян.

Українцям інтегруватися складно з багатьох причин. Серед великої кількості вимушених переселенців, які відрізняються за цілою низкою соціально-демографічних ознак, у тому числі й за психологічними настановами, більшості людей було важко безперешкодно прийняти кардинальну зміну життя, ще і в основному в гірших, ніж удома, умовах, і швидко досягти взаєморозуміння в країнах перебування.

### Висновки до першого розділу

Проаналізувавши цілу низку робіт як зарубіжних, так й вітчизняних дослідників, а також, спираючись на теоретико-методичні засади соціологічних досліджень міграційних процесів, зокрема вимушених міграцій, можна зробити ряд наступних висновків.

Обґрунтоване поняття «міграційний процес» являє собою сукупність просторово-часових переміщень населення, які супроводжуються перетином державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць країни.

Під вимушеним переміщенням треба мати на увазі загальний термін для переміщення біженців і людей, переселених через воєнний конфлікт у межах країни походження, а також тих, хто переміщений внаслідок природних чи екологічних катаклізмів, хімічної чи ядерної катастрофи, голоду



тощо. Вимушена міграція – це міграція вимушеного та раптового характеру, спричинена загрозою життю особи внаслідок стихійних лих, воєнних дій або репресій за політичними чи етнічними мотивами, носить тимчасовий або постійний характер і включає категорії мігрантів такі, як: біженці, внутрішньо переміщені особи та шукачі притулку.

Основним мотивом переміщення для вимушених мігрантів є бажання зберегти життя, а для добровільних мігрантів – значно його покращити. Тому, перш за все, треба зазначити, що соціальний статус особи при добровільній міграції у більшості випадків покращується, чого не можна свідчити при вимушеній міграції, в результаті чого зазвичай статус людини погіршується, частково або повністю втрачається рівень добробуту та раніше отримувані доходи.

Серед головних небажаних наслідків вимушеної міграції є стабільне погіршення соціально-економічного становища переміщених осіб. Крім економічного спаду відбувається цілковите спрощення людської поведінки з метою виживання, що призводить до загальної нестабільності в соціальних відносинах. До того ж, масовий характер вимушеної міграції населення в Україні призвів до низки суттєвих проблем і в країні в цілому – підвищення рівня безробіття і соціальної напруги, падіння добробуту населення, посилення розколу суспільства.

Тимчасова міграція українських громадян у пошуках безпеки набула в 2022 р. масового характеру. Переважна кількість мігрантів шукає прихистку в країнах Європи. Водночас чимало українців опинились на території держави-агресора, і не завжди добровільно.

Процес інтеграції для українців дається важко з багатьох причин. Зокрема, і через те, що серед більшості вимушених мігрантів, які відрізняються за цілим рядом соціально-демографічних ознак, за своїм менталітетом і за психологічними настановами, значної кількості людей було важко без перешкод прийняти фундаментальних життєвих змін, навіть за гіршими умовами, і швидко досягти взаєморозуміння в країні

перебування. Треба зазначити, що українці в інших країнах не завжди бувають важким тягарем для систем соціального захисту, а навпаки, завдяки великому людському капіталу можуть сприяти її розвитку.

Наразі темпи виїзду за кордон сповільнилися, але продовження війни може спричинити подальшу міграцію українського населення до інших країн.

## РОЗДІЛ 2

### ФЕНОМЕН ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

2.1. Предметне поле вимушеної міграції в питанні демографічної складової суспільства

На території суверенної української держави вже з 2014 року триває неоголошена війна. Як наслідок цих подій, територіальну частину нашої держави незаконно анексовано та тимчасово окуповано терористичною державою. Інша частина досі потерпає від наслідків активних бойових дій. Початок повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року та офіційне введення воєнного стану в країні стало поштовхом масової евакуації населення. Громадяни вимушені залишати свої рідні домівки та шукати безпеки казна-де.

Понад 1,8 млн українців через війну опинилися на території країни-агресора, частина з яких – мешканці так званих ЛНР та ДНР [82]. Крім того, за непоодинокими свідченнями, з районів бойових дій людей вивозили до росії примусово і розподіляли у депресивні та віддалені російські регіони [50]. Британські журналісти, здійснивши аналіз місцевої преси, виявили понад 60 таборів для вивезених українців, від Кавказу до Мурманська та Далекого Сходу [17] (Додаток 9).

Динаміка міграційних процесів до європейських країн демонструє зміну пріоритетів у виборі країн тимчасового проживання. Зокрема, за даними Європейського статистичного бюро Eurostat, у вересні 2022 р. Польща прийняла на 13 735 осіб менше порівняно із серпнем того ж року. Також суттєво зменшилася кількість громадян України, які шукали

тимчасового захисту у Франції та Німеччині. Водночас в Ірландії, Данії та на Кіпрі українців помітно побільшало [88].

Масова евакуація українців з місць постійного проживання з початком війни сягнула сили явища, яке відомий вітчизняний соціолог І. Рущенко назвав «Великий вихід українського народу» [79]. За інформацією Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, від початку війни за кордон виїхали понад 6,2 млн українців. Європейська комісія зазначає, що станом на початок серпня 2023 року в ЄС перебувають трохи більше ніж 4 мільйони людей [53].

Кількість людей, які повернулися після переміщення в межах країни, за оцінками МОМ становить близько 4,7 млн осіб [21].

За даними МЗС станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебувають 8 млн 177 тис. українців. Це приблизно 20% кількості населення, яке нараховувалось до 24 лютого 2022 року. Порівняно з даними на 1 лютого 2023 року майже за 5 місяців, ця кількість зросла на 188 тис. осіб. Водночас за оцінками Міністерства соціальної політики, кількість внутрішньо переміщених осіб становить близько 4,9 млн осіб (Додаток 8)[63].

Також слід згадати згідно з даними уряду України, станом на травень минулого року з тимчасово окупованих територій України 1,4 млн громадян, з яких 230 тис. дітей, депортували до країни-агресора [44].

Понад половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі – 22%, Німеччині – 14,6% та США – 11%. Також багато громадян України знайшли прихисток у Чехії – 7,9%, Італії – 5%, Канаді – 4,9%, Іспанії – 3,4% та Ізраїлі – 2,75% [50].

Емпіричні дані згаданих соціологічних досліджень мають цінність в тому, що дають змогу комплексно уявити потенційний демографічний розріз вимушено переміщених осіб, частина з яких тимчасово або назавжди залишили Україну. Ключовою інформацією результатів зазначеного опитування є показник у 10,9% тих, хто не планує повертатися додому. Це

660 тис. повнолітніх громадян нашої країни, значна кількість з яких – репродуктивного віку. У разі продовження війни на триваліший період ця цифра може сягнути 1 млн осіб [86].

За даними Українського інституту майбутнього, на початок 2022 року в Україні проживало 37,6 млн людей. Від 24 лютого 2022 року з України виїхало 20,7 млн осіб, а повернулися 12,1 млн до України. Станом на початок травня 2023 року в Україні проживають 29 млн осіб, з яких 17 млн – це економічно неактивне населення, а 8 млн – пенсіонери, 4,8 млн – діти у віці до 15 років. Інші 12 млн – економічно активне населення: 9,1-9,5 млн – мають зайнятість, а 2,5-2,9 млн – безробітні (Додаток 10)[82].

Також в Українському інституті майбутнього зазначають про існуючу загроза, що в Україні не буде кому створювати ВВП. За даними інституту, 8,6 млн українців не повернулися до України від початку повномасштабного вторгнення[85].

Загалом, спираючись на отриманні дані, можна припустити, що ті, хто за кордоном мають родинні зв'язки, гідні умови праці завдяки своїй професійній кваліфікації та хто в змозі собі гідний рівень життя, вочевидь зроблять вибір на користь тривалого проживання в інших країнах. Також менш вірогідним є й повернення молоді, яка продовжує навчання за кордоном.

Повернення українців наразі неможливо передбачити, оскільки воно залежить від надто багатьох наразі невизначених факторів. Найважливішим з яких є фактор часу: наскільки швидко ми зможемо досягти перемоги на фронті та створити сприятливі умови для безпечного повернення людей. Чим довше іммігранти залишаються в країнах, тим більша ймовірність того, що вони більш краще інтегруються в суспільство, знайдуть змогу забезпечити собі життя і залишаться на постійне місце проживання.

Важливим чинником є також політика приймаючих країн, адже вони надають саме тимчасовий прихисток. В разі стабілізації безпечного стану в Україні, захист країн може бути скасований. З іншого боку, провідні країни

насамперед зацікавлені у збагаченні людських ресурсів, особливо молодими провідними фахівцями, тому будуть сприяти їхньому майбутньому перебуванню заради своїх інтересів.

Однак життєві ситуації конкретної людини мають вирішальний вплив на рішення з приводу міграції. Тому навіть за однакових економічних і політичних причин одні їдуть, а інші залишаються. Також те, як родини будуть вирішувати питання воз'єднання, матиме ключовий фактор подальших міграційних дій українців. Оскільки більшість жінок і дітей зараз перебувають за кордоном, а їхні чоловіки батьки досі залишаються в Україні. Тобто, після закінчення війни як чоловіки можуть приєднатись до своїх сімей за кордон, так і жінки з дітьми можуть повернутись до своїх батьків в Україні.

Не менш важливим аргументом для повернення буде також і наявність житла, в яке можна повернутись. Вже тепер, за даними опитування МОМ, яке згадувалося вище, у 24% переміщених осіб будинки пошкоджено або повністю зруйновано. І якщо, наприклад, сім'я, що втратила житло та майно, все ж вирішить відбудувувати своє життя на Батьківщині, необхідність накопичити для цього фінансові ресурси може бути вагомим спонукальним мотивом для роботи та перебування за кордоном [30].

За даними інших українських соціологічних опитувань, 36% респондентів висловлюють намір повернутися після того, як переконаються, що в місцевості, де вони жили, безпечно перебувати; 35% – відразу після того, як закінчиться війна; 13% – через рік або через кілька років після закінчення війни; 7% – після того, як відновить роботу підприємство, на якому вони працювали, або будуть упевнені, що знайдуть іншу роботу вдома; 11% опитаних планують повернутися найближчим часом, а 7% узагалі не планують повертатися в Україну (серед тих, хто має постійну роботу в країні перебування, таких 18%)[62].

Умови повернення українців додому визначала також Соціологічна група «Рейтинг». Як свідчать результати опитування 8–9 жовтня 2022 р.,

частка тих, хто не збирається повертатися, становить близько 6%. Важливо, що серед мігрантів воєнного часу опинилося чимало осіб, які роками планували еміграцію. Це близько 7% українських громадян, які мали намір рано чи пізно поїхати з України назавжди. Їхнє рішення щодо неповернення майже не пов'язане з реаліями війни(Додаток 11)[75].

На мотивацію повернення (в середньо- та довготерміновій перспективі) впливають економічні, соціальні, родинні чинники (возз'єднання родин), виклики інтеграції у країнах перебування (житло, робота, навчання, медична допомога). Зв'язок з Батьківщиною біженців та шукачів тимчасового захисту та вплив на рішення щодо повернення значною мірою зберігаються й завдяки родинним відносинам: 33% опитаних пояснюють повернення потребою або бажанням об'єднатися зі своєю родиною в Україні [65].

Існує виклик розділених родин. Їхнє возз'єднання може бути однією з мотивацій для репатріації до України. Згідно з даними соціологічних досліджень у громадян України, які шукають захист у країнах ЄС, в Україні залишилися близькі члени родини. Так, 69% респондентів називають батьків, 40% – чоловіка (дружину), 12% – дітей. Водночас серед людей, які мали можливість виїхати з території України, частка тих, хто бажає повернутися через розділення родини, може суттєво зменшитися за умови виїзду їхніх чоловіків чи жінок до родини в країні їхнього перебування. Особливо за умов, якщо в Україні буде погіршуватися економічна ситуація, зростатиме рівень безробіття, відбуватимуться подальше руйнування інфраструктури, збільшення соціальних викликів, погіршення рівня освіти, виникатимуть проблеми з наданням соціальних послуг[65].

Генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) Володимир Паніотто вважає вирішальним чинником при поверненні на Батьківщину такий суб'єктивний показник, як рівень патріотизму. Експертні інтерв'ю доповнюють дані соціопитувань щодо міграції, акцентуючи на плинних та суб'єктивних чинниках прийняття рішень щодо

повернення. Зважаючи на ці чинники, директор Соціологічної групи «Рейтинг» Олексій Антипович висловлює оптимістичну впевненість, що не повернуться в Україну після завершення війни лише близько 10% біженців [75].

Таким чином, війна стала потужним поштовхом початку великої міграції з України. Вже незабаром цей процес може потягти за собою суттєві негативні демографічні наслідки та сповільнити післявоєнну відбудову. Тому, перш за все, головним пріоритетним завданням повоєнного відновлення країни стає створення сприятливих умов для повернення вимушених мігрантів в Україну. Водночас, важливим джерелом доходу для розбудови країни та добробуту громадян може слугувати трудова міграція. У зв'язку з цим заохочення переказів та їх використання як інвестицій, мобілізація діаспори на підтримку України мають стати важливою ланкою міграційної політики держави.

## 2.2. Демографічні наслідки вимушеної міграції: характеристика та масштаби

Найгостріше і найболючіше питання, яке невідворотно виникає у зв'язку з масовим виїздом українців за кордон – чи повернуться вони на Батьківщину, чи вимушена міграція обернеться для країни численними людськими втратами? За даними різних опитувань, до 80% мігрантів війни декларують своє бажання повернутися. Проте вже зараз 10–20% з них такого наміру не мають [36; 75]

Приблизно стільки ж, 15% вимушених мігрантів за даними опитувань Центру Разумкова, хотіли виїхати за кордон ще до війни, а серед молоді 18–35 років частка таких осіб – 22%. Тобто, хоча, безумовно, переважна більшість вибулих з України громадян керувалася міркуваннями безпеки, частина з них шукала за кордоном не лише безпечного, а й більш заможного та перспективного життя[65].



Міжнародна організація з міграції (МОМ) провела тринадцятий раунд репрезентативного експрес оцінювання загального населення України для збору інформації стосовно потоків внутрішнього переміщення та мобільності, а також для оцінювання місцевих потреб. Ця оцінка населення служить основним джерелом для визначення сфер з високою гуманітарною потребою та виявлення заходів цільового реагування для підтримки людей, які постраждали від війни.

За оцінками Міжнародної організації з міграції, кількість осіб, які станом на 25 травня 2023 року в Україні налічується 5,1 млн внутрішньо переміщених осіб. Загалом, 50% усіх ВПО зосереджено лише в п'яти областях України, причому найбільша розрахункова кількість фактично присутніх ВПО – у Харківській і Дніпропетровській областях (орієнтовно 689 000 та 625 000 ВПО, відповідно) [43].

Результати опитування демонструють, що 7% від поточної кількості ВПО в Україні, що відповідає орієнтовно 353 000 особам, мали досвід переміщення за межі країни більш ніж на два тижні, перш ніж повернутися до України. Більшість ВПО цієї групи походять з областей, частина яких наразі тимчасово залишається під окупацією. В ході раунду 13 більше половини ВПО (60%) повідомили, що перебувають у місцях переміщення впродовж року або довше [43].

Змінилась і соціальна структура регіонів: спостерігаються депопуляція одних населених пунктів та різке зростання кількості населення в інших, гендерні зміни (пов'язані з мобілізацією чоловічої частини населення). Зважаючи на географічну віддаленість від зони бойових дій, низка областей (передусім на Західній Україні) стали територіями, на які найчастіше виїжджають ВПО. Більшість ВПО – 67%, як і раніше походять зі східних областей України, з південних – 17%. Третина – 33% усіх ВПО в Україні наразі проживає в східних областях, а в центральних – 15% (Додаток 12) [43].

Через те, що збільшились обсяги внутрішньої міграції в країні, відбулось значне загострення проблем, що пов'язані не лише з тимчасовим

житлом, надання соціального захисту внутрішньо переміщеним особам, але й питання трудової зайнятості, реалізації особистого професійного потенціалу. Наслідком всіх цих процесів є погіршення ситуації з безробіттям в Україні.

За оцінками даних Міністерства економіки України, до кінця 2022 р. в Україні буде приблизно 2,6 млн безробітних, що майже вдвічі більше, ніж у 2021-му. Основним чинником такої ситуації є зменшення на ринку праці пропозицій щодо працевлаштування: нині в центрі зайнятості зареєстровано 31 тис. вакансій, у 2021 р. в цей же період їх було 70 тис [37, 38].

Отже, одне робоче місце має одразу вісім безробітних претендентів. В минулому році ситуація мала інший характер: чотири претенденти на одне робоче місце. В регіонах, де перебуває найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб, спостерігається й значна кількість жінок, які мають безробітний статус. Саме тому буде доречним в таких громадах впроваджувати дієві механізми підтримки та надавати соціальний захист жінкам з дітьми, які належать до соціально вразливих категорій населення. Також існує потреба в тому, щоб органи місцевого самоврядування та військові уряди належним чином реагували на актуальні проблеми та розробляли ефективні заходи сприяння працевлаштуванню безробітних внутрішньо переміщених осіб шляхом активної політики зайнятості.

Наразі бракує даних щодо зміни чисельності населення окремих населених пунктів, тому складно передбачити, як зміняться міста України після завершення повномасштабної війни. Через те, що за кордон виїхали переважно жінки, діти та люди літнього віку, в Україні може змінитися статево-вікова структура населення, що впливатиме і на міський розвиток. Органи місцевого самоврядування матимуть потребу у цих даних, щоби розробити заходи й політики щодо адаптації міст до зміни чисельності та структури населення й інтеграції переселенців [87].

Через активні бойові дії й окупацію чисельність населення у південних і східних областях України зменшується. Через переміщення людей у межах

України збільшується чисельність населення у західних областях. Збільшення чисельності населення впливає на міську інфраструктуру, зокрема збільшує навантаження на житлову, транспортну, соціальну та адміністративну інфраструктуру. Попри гостинний прийом переселенців у перші дні й тижні війни, у середньо- та довгостроковій перспективі перевантаження соціальної інфраструктури може спричинювати посилення соціальної напруги й дискримінаційного ставлення до ВПО. Крім того, ймовірно, частина переселенців не повернуться у місця, де вони проживали до 24 лютого 2022 року. Це означає, що вони потребуватимуть довгострокового доступного житла та робочих місць у містах, які їх прийняли[34].

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України дав свій прогноз щодо чисельності населення України до 2037 року.

«Ми оцінювали чисельність населення на 1 січня 2022 року. Головне тут питання: коли закінчиться війна. На нього, на жаль, ніхто не може зараз дати відповідь. Але це важливо для демографічного прогнозу: під час війни, після її закінчення і за декілька років після війни демографічні процеси відбуваються по-різному. Тому під час розробки прогнозу ми визначили, що війна закінчиться наприкінці 2024 року або на початку 2025 року. Післявоєнний період ми розбили на три частини, до 2037 року. Для кожного періоду були розроблені певні гіпотези щодо народжуваності, смертності та міграції. Тож за нашим прогнозом, на 1 січня 2037 року українців буде 30,5 мільйона. А ось на 1 січня 2025 року – 33,6 мільйона, на 1 січня 2026 року – 33,7 мільйона. Після цього буде тільки скорочення кількості населення до 30,5 мільйона», – розповідає Олександр Гладун, заступник директора з наукової роботи Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ. Інститут також зазначає, що наразі кількість українських біженців, які перебувають в усьому світі, приблизно трохи більше ніж 6 млн[89].

«Ми спрогнозували чисельність скорочення населення. Приблизно оцінюємо, що на початок 2037-го року буде 30-31 млн населення. При чому

прогноз ми робили по всій території України, включаючи Крим і окуповані до 24 лютого окремі райони Донеччини й Луганщини. Ми робили окремі оцінки по ОРДЛО й використовували російські статистичні дані по Криму, і їх також корегували з урахуванням наявної інформації. Що стосується кількості померлих у співвідношенні з народженими, ми вважаємо, що це співвідношення буде, умовно кажучи, на користь померлих. Тобто смертність буде перевищувати народжуваність до 2037-го року і ми не змінимо цю ситуацію»[92].

Олександр Гладун також дав оцінку стосовно сумарного коефіцієнта народжуваності, що показує, скільки в середньому дітей народила б одна жінка упродовж усього репродуктивного періоду при збереженні в кожному віці рівня народжуваності того року, для якого обчислені вікові коефіцієнти.«Він не досягне необхідного рівня взагалі. В найближчій середній перспективі він буде на рівні 1,3 й це менше, ніж потрібно. Це трохи гірше, ніж в країнах західної Європи, де цей коефіцієнт 1,7-1,8. Вони там теж не забезпечують природне відновлення. Тривалість життя в нас буде поступово збільшуватись і це почнеться відразу після закінчення війни. Ми вийдемо на таку ситуацію: в чоловіків 68 років, у жінок – трохи менше, ніж 68 років. Як це вплине взагалі на чисельність населення і на вікову структуру населення? Тому що на функціонування держави впливає чисельність як така і впливає вікова структура», – каже О. Гладун[92].

Заступник директора з наукової роботи Інституту демографії поділився думкою також з приводу того, як війна вплине на демографічну ситуацію. «Війна призведе, за нашими оцінками, до ще більшої деформації статевовікової структури населення і це є теж певним викликом. Внаслідок природних чинників ми цього не змінимо і тому слід серйозно ставитись до міграційної політики щодо повернення наших громадян і залучення іноземців на ринок праці чи на постійне проживання... Повернення людей в Україну буде залежати не тільки від абстрактної політики, а від наявності житла зруйнованого, особливо в східних регіонах, ситуації на ринку праці, і

залежно від того, якою буде політика держав, яких зараз перебувають наші громадяни», – сказав Олександр Гладун[92].

У рамках проєкту «Побудова стійкості в конфлікті шляхом діалогу» Українська Гельсінська спілка з прав людини за фінансової підтримки Європейського Союзу проводила фокус-групові дослідження на основі глибинних інтерв'ю у 12 країнах ЄС. За результатами дослідження був підготовлений звіт, згідно з яким більшість опитаних планує повернутися в Україну після закінчення війни. Респонденти вказують, що терміновоповорнення неможливе через: а) відсутність фізичної безпеки для матерів та дітей; б) руйнування житла; в) тимчасову окупацію рф територій попереднього проживання, звідки родина переїхала[85].

Динаміка повернення громадян до України з-за кордону залежить від безпекової ситуації. За даними соціологічних досліджень, наприкінці серпня 2022 р. майже 71 % опитаних планували повернутися в Україну після закінчення війни та в разі покращення безпекової ситуації[62].

Протягом літа – осені 2022 р., за даними ООН та ЄС, з країн Євросоюзу повернулося майже 5 млн шукачів притулку з України. Міграція та пошук притулку мають маятниковий характер. Українські громадяни повертаються додому на кілька місяців, але з огляду на безпекову ситуацію можуть виїхати за межі України знову [34].

Динаміка міграційних настроїв зазнала помітних коливань протягом дев'яти місяців повномасштабного вторгнення. Зокрема, такі зміни настроїв та намірів відстежувала дослідницька компанія Gradus. Під час жовтневої хвилі опитувань було зафіксовано стабілізацію частки тих мігрантів, які хочуть повернутися додому за першої можливості – це 77%. Так само стабільними лишаються драйвери повернення в Україну: це безпека та бажання повернутися додому, до звичного життя. Більшого значення з часом мігранти стали надавати таким чинникам, як-от наявність житла в Україні та кращий доступ до медичного обслуговування [62].

Очевидним негативним результатом вимушеної масової еміграції молодшої частини населення України, насамперед жінок репродуктивного віку, до закордонних країн стане значне зниження кількості населення нашої держави загалом. Зокрема, 2022 року в Україні вже залишилося на 11% менше мешканців, порівняно з 2021 роком [50].

Переважну частину емігрантів становлять матері й вагітні жінки. Наприклад, від початку повномасштабної війни РФ проти України у Польщі народилося понад 600 українських немовлят. Вони автоматично отримали право стати громадянами Республіки Польща, замість того, щоби бути лише повноправними українськими громадянами. Така ситуація спостерігається і в інших країнах, де мимохіть опинилося чимало вагітних українок. Крім того, 44% українських сімей в умовах війни роз'єднані вимушеною евакуацією. Отже, йдеться про суттєві демографічні втрати України, хоча в самій країні природний процес народжування дітей не припиняється. Скажімо, з 24 лютого по 10 квітня 2022 року в Києві народилося 1 189 малюків: 629 хлопчиків і 560 дівчаток. Серед новонароджених – 29 двієнь. За цей же час одружилося 1 439 пар [41].

Згідно з даними Фонду ООН у сфері народонаселення, станом на весну 2022 року в Україні приблизно 240 000 вагітних жінок, і 80 000 з них мали народити дітей упродовж перших трьох місяців війни. Після російського вторгнення 24 лютого українські жінки змушені народжувати навіть у бомбосховищах [44].

Але все це не рятує складної демографічної ситуації в Україні, що вже склалася внаслідок російської агресії. Лише 79,2% біженців з України збираються повернутися на Батьківщину після закінчення війни, а 10,9% повертатися не планують. Про це свідчать результати опитування, проведеного Соціологічною службою Центру Разумкова на пунктах пропуску в Закарпатській області з 15 березня до 1 квітня 2022 року. Під час дослідження було опитано 101 респондента віком від 16 років, що прямував з України пішки або автомобільним транспортом [50].

Повномасштабна російсько-українська війна триває й досі. Руйнація економічної структури нашої країни, важкий час соціально-економічного після воєнної відбудови України є тими факторами, що збільшують ризики неповернення вагомої частки вимушених мігрантів до України. В цей же час зменшення кількості молодого населення підсилює ймовірність погіршення якості демографічного потенціалу України в середньо- та довгостроковій перспективі.

### Висновки до другого розділу

Повномасштабне вторгнення держави-терориста на територію суверенної незалежної України призвело до значного збільшення кількості внутрішньо переміщених й вимушено переселених осіб. Найбільше українські біженці перебувають в європейських країнах. Після шести місяців ведення війни, певна частина біженців повернулася до України в той час, коли вагома частка все ще залишається за кордоном. Головними причинами такої поведінки є: продовження активних бойових дій або окупація територій їх постійного місця проживання; знищене або пошкоджене житло; втрата робочого місця; страх за безпечне перебування та цілодобова загроза життю.

Війна збільшила міграцію з України, що вже незабаром може призвести до помітних демографічних наслідків і сповільнення післявоєнної відбудови. Головним завданням у програмі по відновленню країни повинно стати створення сприятливих умов для повернення громадян з-за кордону на Батьківщину.

Інтенсивність та напрямки подальших закордонних міграції населення України через продовження бойових дій залежатимуть від багатьох факторів:

- збільшення чи зменшення територій бойових дій;
- прогрес деокупації українських територій;
- витримка місцевих критичних інфраструктур;
- обстріли населених пунктів і мирного населення;

- виникнення критичних ситуацій техногенного або природного характеру;
- швидкість прогресу соціально-економічного відтворення звільнених територій;
- зміни на українському ринку праці різних регіонів країни.

За майже два роки війни в Польщі, Німеччині та інших європейських країнах почала набирати обертів нова хвиля створення українських діаспор, що відрізняються за своїми мотивами, статево-віковою структурою, рівнями освіти.

Протягом 2022 р. мільйони українців уже встигли повернутися з-за кордону до країни. Можливість повернення до Батьківщина багато в чому залежить від умов, за яких сім'ї можуть знову воз'єднатися як в Україні, так і за кордоном. Повернення українських біженців до місць попереднього постійного проживання зареєстрацією більш за всього залежить також від:

- тривалості війни та подальшого розвитку ситуацій з безпеки населення;
- загального соціально-економічного стану в країні;
- можливості розв'язання проблем з працевлаштуванням;
- змін політики країн перебування українців;
- відбудови соціально-житлових фондів;
- загальних перспектив розвитку країни;
- співпраці з якомога більшою кількістю мігрантів і діаспор по всьому світу для того, щоб громадяни України за кордоном відчували свою вагомую значимість для держави та бажання робити щось корисне для країни, навіть якщо далеко знаходяться від неї.



### РОЗДІЛ 3

## СПЕЦИФІКА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ (на прикладі Маріупольського державного університету)

### 3.1. Методологічні принципи та підходи до дослідження вимушеної міграції українців

Методологія досліджень міграційних процесів – це певний механізм сталих дій наукового пізнання процесів вимушених міграцій, заснований на загальнонаукових і специфічних принципах, метою чого є міждисциплінарний підхід, що можна досягти завдяки загальнонауковим, спеціально-науковим і спеціальним принципам.

Дослідження міграційних процесів, зокрема вимушених міграцій, проводиться з урахуванням принципів системності та комплексності. Принцип системності при дослідженні міграційних процесів передбачає, що їх функціонування та розвиток обумовлені системою суспільно-географічних зв'язків, які забезпечують можливість моделювання, прогнозування, управління міграційними процесами. Принцип комплексності дозволяє виявити відносини та встановити тісні причинно-наслідкові взаємозв'язки між мігрантами та історичними особливостями розвитку території, соціально-економічним розвитком тощо[66, с.20].

Методика суспільно-географічного дослідження вимушених міграцій визначається метою, поставленими завданнями, структурою та наявними вихідними матеріалами. Для вирішення дослідницьких завдань та ключових запитань слід застосовувати ряд методологічних підходів, обґрунтовано використання методів та методик тощо[56, с.24].

Одна група методів дозволяє проаналізувати особливості міграційних потоків (методи математичної статистики), інша – оцінити об’єктивні умови та чинники, що лежать в основі міграцій (методи факторного аналізу), третя – виявити мотиви переміщень (соціологічні методи), а всі разом дозволяють розкрити суть міграційних процесів, механізм управління цим явищем. При дослідженні міграційних процесів науковці використовують весь спектр наукових методів для більш широкого представлення та аналізу даного явища: філософські, загальнонаукові, конкретно-наукові та спеціальні методи (Додаток 7)[39, с.52].

Філософські методи використовуються з метою комплексного дослідження понять, категорій, положень, принципів, ідей, гіпотез наукового дослідження, зокрема при формулюванні мети та дослідницьких завдань, розуміння суті процесів, для відбору ключових методів та достовірності отриманих результатів. Ключовим серед філософських методів є діалектичний, який не тільки розглядає усі явища у русі та розвитку, а й дозволяє виділити причинно-наслідкові зв’язки даних явищ. Наведений метод допомагає визначити суперечності, які впливають на об’єкт дослідження, використовуючи такі принципи діалектики: руху і розвитку, переходу кількісних змін у якісні, єдності і боротьби протилежностей, взаємозв’язку і взаємозумовленості, заперечення-заперечення [56, с.25; 66, с.93].

Метод наукової абстракції представлений двома взаємопов’язаними напрямками – методами індукції та дедукції. Індукція веде наукову абстракцію від часткового і конкретного до загального, дедукція дає можливість поширити загальні закономірності на конкретні явища. Індукція допомагає оцінити проміжні результати дослідження, зробити відповідні узагальнення емпіричних даних, встановити особливості функціонування об’єкта дослідження у просторово-часовому континуумі. Дедуктивний метод дозволяє поширити узагальнюючі результати дослідження на конкретні підсистеми загальної системи та визначити їх особливості у територіальному аспекті[55,с. 44].

Загальнонаукова методологія суспільно-географічного дослідження міграційних процесів включає такі традиційні методи дослідження: спостереження, системний аналіз і синтез, порівняння та аналогія, узагальнення та абстрагування. За допомогою методу класифікації здійснюється перехід від емпіричного до теоретичного знання за рахунок вибору зав'язків та відношень між групами досліджуваних об'єктів та визначення місця цих об'єктів у складній системі за певними ознаками [25, с. 3072; 66, с. 84].

Метою методу системного аналізу є розчленування складної системи на підсистеми різних рівнів з подальшим виділенням груп, блоків елементів та самих елементів. Методи абстрагування та генералізації у даному дослідженні передбачають виділення та усунення другорядних несуттєвих властивостей та виділення її ключових характеристик. Метод порівняння виступає базовим принципом генералізації, класифікації, прогнозування об'єктів, процесів та явищ на основі виділення їх відмінностей від інших подібних об'єктів і явищ. [25, с. 3072; 66, с. 84].

Метод формалізації застосовуються для вивчення об'єктів через призму їх змісту, структури та форми, функціонування за допомогою математики та логіки. Перевагами використання методу формалізації у дослідженні міграційних процесів є забезпечення логічної та чіткої фіксації відомостей, спрощення текстових характеристик об'єктів за рахунок переведення у логічні схеми та формальні образи, формулювання чітко визначеного змісту та уникнення багатозначності понять, представлення динаміки розвитку об'єктів та суспільно-географічних процесів[25, с. 3072; 66, с. 84].

Серед конкретно-наукових методів найбільш поширеними у дослідженні міграційних процесів є статистичні та математичні методи, математичне моделювання, соціологічні методи, графічно-аналітичні методи, картографічні методи та методи демографічної науки[25, с. 3072; 66, с. 84].

Проводячи дослідження міграційних процесів на певній території, високої актуальності набуває використання власне географічних методів, які

дають можливість виявити просторові елементи, зв'язки, які формуються внаслідок впливу природно-географічних чинників.

Порівняльно-географічний метод допомагає виявити та співставити однотипну інформацію з метою її подальшої обробки та виявлення ключових співвідношень та закономірностей. Порівняння – це виявлення подібних та відмінних рис об'єктів, процесів та явищ. Графічно-аналітичний метод виступає способом візуалізації суспільно-географічної інформації – графічного представлення ситуації для її подальшого аналізу. За допомогою даного методу створюється візуальна модель (у вигляді графіків, діаграм, схем, графічних зображень), за якою і можна робити певні висновки про об'єкт дослідження, знаходити закономірності і тенденції. Ще одним методом візуалізації даних є картографічний метод. У дослідженні міграційних процесів картографічний метод застосовується для візуалізації просторово-часових особливостей міграційних процесів, допомагаючи візуалізувати територіальні аспекти міграційних рухів населення [55,с. 44; 66, с. 84].

Актуальним при проведенні суспільно-географічного дослідження є використання методичних прийомів соціології, особливо на етапі збору суспільно-географічної інформації. Одним із методів збору інформації виступає аналіз документів – спосіб отримання інформації через звернення до документів з метою інтерпретації даних відповідно до мети дослідження. Аналіз документів здійснюється з метою вивчення нормативно-правової бази щодо урегулювання відносин та визначення статусу внутрішньо переміщеної особи; аналізу статичних матеріалів щодо визначення кількісних характеристик ВПО, особливостей їх розселення та інтеграції, проблем, з якими стикаються самі переселенці [55,с. 47].

Метод опитування надає можливість виявити конкретні суспільні та соціальні складові, які впливають на розвиток території та суспільства. Оскільки наявні статистичні дані не повністю відображають стан розвитку об'єктів, процесів і явищ, відношення населення до певних подій або процесів, важливою є суспільна думка [55, с.49; 56, с. 26].

Статистичні методи застосовуються для аналізу закономірностей масових демографічних явищ, до яких відноситься і міграція. Статистичні методи дають можливість згрупувати, класифікувати та виділити категорії міграційних процесів. Основним завданням статистики в дослідженні міграції є безпосередня реєстрація кількісних показників даного явища. Таким чином, визначається число прибулих та вибулих, напрями міграційних потоків, їх склад та інші важливі параметри досліджуваного явища [73, с. 165].

При поглибленому вивченні міграційних процесів неможливо обійтись без математичних методів та методів математичної статистики. Математичні методи у даному дослідженні використовуються для впровадження кількісних показників і мір; у процесі збору інформації та її первинного аналізу з метою виявлення емпіричних закономірностей, при аналізі впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток територій, на етапі систематизації та класифікації даних, для побудови математико-географічних моделей та прогнозування міграційної ситуації з використанням математичних моделей [55, с. 47].

Завданням математичного моделювання є співставлення реальної моделі з математичною, визначення співвідношень між ними, які в подальшому застосовуються в аналізі явища та його характеристик. Математичні моделі дають змогу більш спрощено показати реальність та візуалізувати її, що, в свою чергу, дає можливість для більш детальної інтерпретації реальної ситуації в об'єкті дослідження [55, с. 48].

Спираючись на наведені методи, можна зробити висновки про характер міграційних процесів на досліджуваній території та скласти науково-практичну картину цього явища. Вивчення явищ міграції є досить складним процесом, а збір і аналіз даних іноді може бути дуже важким і великим. Тому вибіркові статистичні методи зазвичай використовують для формування набору частот для конкретної вибірки, результати якої розподіляють між усіма іншими випробовуваними. При аналізі міграційного процесу

використовуються кількісні та якісні показники цього явища, що дозволяє розкрити їх масштаби, структуру, напрями населення тощо.

Незважаючи на те, що міграційні дослідження мають потужне теоретико-методологічне підґрунтя, сьогодні існує потреба не лише в зборі та осмисленні емпіричних даних про вимушену міграцію, а й у регулюванні міграційних процесів на місцевому, регіональному та національному рівнях.

### 3.2. Емпіричні розвідки вимушених мігрантів в Україні

#### 3.2.1. Якісне дослідження вимушених мігрантів в Україні

Наукова спільнота Маріупольського державного університету (далі МДУ), як невід'ємна складова соціальної структури міста, разом із тисячами маріупольців зазнала страшних подій російсько-української війни. Як наслідок цього, сотні студентів, викладачів, співробітників мусили залишати свій дім заради порятунку. На жаль, також маємо й втрати. Наразі незламний МДУ продовжує свою роботу, як тимчасово переміщений, в столиці України. На той час, коли студентське товариство розкидане не лише по всій країні, а й у кожному куточку Світу. З приводу цього постало питання в необхідності дослідити особливості адаптації членів громади МДУ в нових умовах сьогодення задля більшого розуміння вимушеної міграції українців, перспектив повернення населення та потенційних демографічних наслідків для нашої країни в цілому.

Дослідження проводилось з лютого по травень 2023 року та складається з кількісного й якісного аспектів.

Якісний аспект дослідження вимушених мігрантів в Україні на прикладі Маріупольського державного університету являє собою проведення глибинних інтерв'ю зі співробітниками МДУ. Якісний компонент має на меті отримання оціночних суджень з приводу найбільш складних та дискусійних чинників міграційного процесу.

Загалом з 10 респондентами було проведено онлайн-інтерв'ю за допомогою програми Zoom. Кожне інтерв'ю мало запис, транскрибування та аналіз отриманих даних.

На початок повномасштабного російського військового вторгнення переважна більшість представників колективу Маріупольського державного університету знаходилася саме в Маріуполі та його найближчих околицях, що зумовило безпрецедентні масштаби міграції.

Усі респонденти робили акцент на тому, що початок війни став для них несподіваністю, бо хтось прокинувся від вибухів, когось розбудили страшною новиною родичі та друзі, а хтось дізнався вранці в мережі Інтернет: «Розбудили звуки вибухів, і таким чином я дізнався про те, що почалася війна».

Оцінюючи допомогу з боку міської ради в межах міста після початку повномасштабного вторгнення, респонденти наголошували на тому, що її не було. У той же час дехто з респондентів зазначав, що в умовах відсутності комунікацій, зв'язку, постійних обстрілах, організувати допомогу населенню мабуть було і неможливо: «Міська влада не організувала ніякої евакуації населення. Я відчувала себе абсолютно кинutoю, точнісінько так, як і моя сім'я. Коли не стало газу і води, стало ще гірше. Ми ходили за водою до моря з чоловіком, ще на той час можна було достатньо безпечно туди добратися ...».

Серед причин міграції за кордон були названі наступні:

- небажання жити під окупацією: «моє місто захопили російські військові»;
- неможливість виїхати в Україну: «на момент бойових дій місто було заблоковане для можливості евакуації на територію України», «не було можливості виїхати до України, бо моє місто було окуповано РФ»;
- руйнування міста, житла, втрата речей: «у мене нічого не залишилося та нема чого втрачати», «бо в мене більше нічого не залишилось,

і маю заробляти більше, щоб якимось чином існувати і допомагати своїй сестрі та брату»;

- вже знаходилися за кордоном до окупації: «поїхала за кордон до початку агресії за програмою Еразмус+», «була за кордоном за сімейними обставинами»;

- запросили до участі в програмі, запропонували роботу;

- рішення батьків: «не планувала мій переїзд саме закордон, планувала їхати в Україну через Європу, але батьки умовили залишитися тут»;

- зневірення в державі та її спроможності підтримати своїх громадян: «в Україні мені немає де жити, а закордоном дають житло», «тому що в своїй країні я нікому не потрібен, а тут мене одразу усім забезпечили»;

- виїзд після примусової депортації в РФ: «мене примусово вивезли в РФ, і звідти я втік до Європи».

Більшість (майже 90% респондентів) вважає, що маріупольці, які залишилися в окупації, мають на це цілий комплекс об'єктивних причин: особистісні (не можуть залишити близьких людей, які не можуть виїхати), економічні (не мають грошей виїхати, бояться залишити та втратити майно), фізіологічні (за станом здоров'я не можуть виїхати). Також серед причин залишитися відзначали прихильність «руському миру» та бажання через співпрацю з окупантами покращити свій статус та позиції в громаді (економічні, кар'єрні, особистісні).

Серед вимушених мігрантів лівова доля (більше 45%) виїхала за кордон, що було зумовлено цілим рядом факторів: потреба в безпечному середовищі, більш сприятлива економічна ситуація за кордоном, особливості шляхів міграції

Для більшості переїзд дався важко, у тому числі тому, що це був вимушений крок, до кінця не продумане рішення, люди були змушені виїздити в більш безпечне середовище. Високий рівень невизначеності у



поєднанні з постійною загрозою життю та втратами негативно впливали на психологічний стан людей.

Респонденти давали наступну психологічну оцінку своєму виїзду: «Переїзд дався легко, але перебування за кордоном психологічно важке», «Останнім часом мені дуже важко, я сумую за рідним містом», «Переїзд дався психологічно важко через довгу подорож у 10 днів та незнання кінцевої зупинки за кордоном для поселення», «Хотів жити, тому довелося виїжджати з блокадного Маріуполя», «Під час переїзду важко не було, але стало тоді, коли вже переїхала» тощо.

Більшість респондентів зазначали, що першим кроком на новому місці було офіційне оформлення нового статусу як ВПО в Україні, так і шукачі притулку мігрантів, які виїхали за кордон. Швидкість оформлення статусу та документів залежала від ряду факторів: особливості бюрократичних процедур в країні міграції; наявність друзів, родичів, знайомих, які могли б допомогти зорієнтуватися; знання мови; фактор везіння.

Якщо розглядати відношення до українських мігрантів за кордоном, представники МДУ відзначали, що в своїй більшості воно є доволі дружнім та толерантним, українцям намагаються надати допомогу та підтримку. Щодо пристосованості країн Європи до мігрантів, то ситуація різниться в залежності від країни та регіону.

Говорячи про проблеми адаптації, думки респондентів різняться: «Ніяких проблем в мене зараз немає, все, що необхідно було зробити, я зробила одразу. Ми дуже швидко адаптувалася до цих умов», «Найважче було усвідомлювати, що відбувається щось таке, що ти зовсім не контролюєш і не можеш передбачити. І це руйнує твоє життя...». Серед труднощів у сфері працевлаштування, як в Україні, так і за кордоном називали наступні: «Не хотіли брати через статус ВПО, особливо, коли дізнались з якої області, казали, що місцевим немає де працювати, тому вас не візьмемо, деякі пропонували працювати 15 годин на ногах 7/7 або 6/1 4/2

за 6000 грн у місяць.», «Виникають складнощі через незнання мови країни, в якій я знаходжусь».

Доступ до медицини різниться в залежності від того, де знаходяться вимушені мігранти. Ті респонденти, що мають український статус ВПО, відзначають, що після переміщення ситуація з доступом до медицини в них не погіршилася, чого не можна сказати про країни Європи. За кордоном медицина є страховою, чекати прийому фахівця доводиться по декілька місяців, існує проблема мовного бар'єру між пацієнтом та лікарем.

Гендерний фактор не впливав на особливості перебування та адаптації вимушених мігрантів на новому місті, про це стверджували всі респонденти. У той же час вплив вікових відмінностей був відзначений майже всіма: краще до нових умов адаптуються діти та молодь, найскладніше доводиться людям більш старшого пенсійного віку.

Труднощі, з якими стикаються вимушені мігранти, можна поділити на декілька основних груп: економічні труднощі (житло, робота, фінанси), проблеми зі здоров'ям (фізичним, психологічним), проблеми з адаптацією (оформлення статусу та інших документів, вивчення мови тощо).

Проблема повернення вимушених мігрантів є однією зі стратегічних задач, які сьогодні стоять перед нашою державою. Серед умов повернення на Батьківщину респонденти називали наступні: «Повне припинення бойових дій, ліквідація корупції, підвищення заробітної плати, допомога з житлом для людей, які втратили все», «Я повернуся, коли припиняться бойові дії та деокупують моє рідне місто Маріуполь», «Якщо дадуть нове житло», «Хочу повернутися як можна скоріше, не дивлячись ні на що», «Повернення батька з полону» тощо.

Проблема неповернення вимушених мігрантів набуває доволі загрозливих масштабів. Результати опитування продемонстрували, що близько половини респондентів вагаються щодо того, чи потрібно повертатися в Україну. Подібна ситуація може загрожувати нашій країні демографічною кризою та гальмувати процеси відновлення.

### 3.2.2. Кількісне дослідження вимушених мігрантів в Україні

Кількісний аспект дослідження вимушених мігрантів в Україні на прикладі Маріупольського державного університету передбачав проведення анкетування серед здобувачів вищої освіти МДУ. Вибіркова сукупність становила 1250 респондентів. В основу вибірки було покладено квотний метод відбору, який включав розмежування за факультетами та курсами навчання (Додаток 13).

Збір даних відбувався за допомогою онлайн-опитування. Для формування більш комплексного розуміння з приводу позицій респондентів за основними питаннями, анкетування передбачало відкриті питання поряд з закритими.

На початок повномасштабної військової агресії більшість респондентів проживало в тих регіонах, які найбільше постраждали від військових дій (97,3% від загальної кількості опитуваних). Переважна більшість респондентів була змушена в умовах військової агресії покинути звичне місце проживання (98,5%).

Лише 1,5% заявило, що вони не залишили рідного міста (однак необхідно враховувати той факт, що відсоток респондентів, що знаходяться на тимчасово окупованих територіях, фактично є вищим, ніж показало дослідження, тому що зі значною часткою цих осіб зв'язку або немає, або він не є стабільним, тому їх представлення у вибірці не являється репрезентативним. Та з урахуванням того, що дослідження було присвячено вивченню особливостей вимушеної міграції, це не вплинуло на його загальну репрезентативність).

Виїзд з міста для більшості респондентів супроводжувався труднощами, лише 19% опитаних зазначило, що вони не мали жодних проблем з виїздом.

Найпоширеніші труднощі, пов'язані з виїздом, які відзначали респонденти, можна об'єднати в наступні групи:

- психологічні труднощі (24,7% опитаних);
- фізичні труднощі (22,4% опитаних);
- економічні труднощі (11,5 % опитаних);
- політичні труднощі (11,2 % опитаних).

Серед причин, які спонукали до міграції, більшість респондентів визначили окупацію міста (45,9%) та активні бойові дії в місті (37%) (Додаток 14).

Крім цього серед причин були виокремлені наступні:

- фінансові (1,7%);
- емоційне та моральне виснаження (3,2%);
- загроза життю;
- знищення міста та житла.

Респонденти, які виїхали саме за кордон, серед причин еміграції найчастіше зазначали наступні:

- спокійніша обстановка (55,6%);
- там мешкають друзі, які змогли б надати допомогу (17%);
- знають іноземну мову і тому легше адаптуватися (5,6%);
- за кордоном легше знайти роботу (5,1%).

На питання «Як Ви вважаєте, чому багато людей так і не виїхали з територій, що знаходяться у зоні бойових дій та тимчасової окупації?» ми отримали наступні відповіді:

- не можуть залишити своїх родичів, друзів, що не можуть чи не хочуть виїжджати (41,8% респондентів);
- бояться залишити свій будинок (30,1% респондентів);
- не мають коштів на виїзд (12,5% респондентів);
- не мають фізичної можливості (5,5%).

Щодо спрямування міграції, то 45,1% опитуваних зазначило, що вони виїхали за кордон, 54,9% – що вони виїхали на підконтрольні Україні

території. Серед вимушених мігрантів 53% мають статус ВПО в Україні, 29,7% мають статус біженця за кордоном, ще близько 3% планує отримати статус ВПО або біженця в найближчий час. Решта не має подібного статусу та оформлювати його не планує (близько 15%).

Більшість вимушених мігрантів стикалося з рядом труднощів в процесі своєї адаптації. Лише 11,6% респондентів зазначили, що вони з труднощами не стикалися. Решта акцентувала увагу на наступних проблемах:

- оренда житла (54,6% респондентів);
- пошук роботи (49,1% респондентів);
- фінансові проблеми (49,1% респондентів);
- фізичне або емоційне здоров'я (48,8% респондентів);
- проблема з мовою (29,9% респондентів);
- оформлення державних послуг (15,2% респондентів).

Житло являється однією з ключових потреб всіх вимушених мігрантів. На питання «Чи надали Вам безкоштовне житло?» стверджувальну відповідь надали лише 24,4% респондентів, ще 7,9% частково сплачували за житло. Однак переважна більшість вимушених мігрантів безкоштовним житлом не була забезпечена (67,6%). Серед безкоштовного житла можна виділити кілька типів, про які згадували респонденти: житло, що надали друзі, родичі, знайомі; житло, яке було надано в рамках державних програм в країнах Європи (в переважній більшості випадків тимчасово).

Згідно опитуванню 42,5% серед всіх респондентів працюють, 23,1% – шукають роботу, 32,9% – не працюють, а 1,5% зазначили, що не планують працювати. Щодо труднощів, пов'язаних з пошуком роботи, то лише 23,6% респондентів зазначили, що вони не мати труднощів з працевлаштуванням або вже працювали та зберегли своє робоче місце. 13,9% респондентів стикнулися з браком робочих місць, у 8,3% респондентів були труднощі з отриманням документів, 6,8% респондентів зазначили, що їх не хотіли брати на роботу через статус ВПО.

Безкоштовна медична допомога є важливою складовою підтримки вимушених мігрантів, особливо з врахуванням, з одного боку, достатньо великої кількості проблем зі здоров'ям, що стало наслідком перебування у важких та травмуючих умовах, з іншого, високої вартості медичних послуг, що в умовах складної фінансової ситуації мігрантів може стати проблемою. Лише 24,6% респондентів зазначили, що отримують безкоштовну медичну допомогу, ще 24,6% частково користуються безкоштовною медичною допомогою, 42,7% на це питання дали негативну відповідь. Серед причин такого низького охоплення є як ті, що пов'язані з функціонуванням медичної системи (складність отримати безкоштовну допомогу, великі черги, тривалий час очікування), так і ті, що пов'язані з самими вимушеними мігрантами (багато хто з них відзначає, що немає часу займатися здоров'ям, бо треба виживати, забезпечувати себе).

Відповідаючи на питання щодо можливої дискримінації та ворожого ставлення через статус біженці/ВПО, більшість респондентів зазначило, що подібного відношення до себе не відчували або майже не відчували (66,8%).

Відповіді респондентів розподілилися наступним чином:

- ніколи – 41,3% респондентів;
- дуже рідко – 25,5% респондентів;
- так, іноді – 18,7% респондентів;
- дуже часто – 4,4% респондентів;
- важко відповісти – 10,1% респондентів.

Серед найпоширеніших типів дискримінації, з якими були змушені стикатися вимушені переселенці на робочому місці, можна виділити наступні:

- за національністю (4,4%);
- за віковою ознакою (2,5%);
- за гендером (0,9%);
- за зовнішнім виглядом (0,6%).

Перспективи повернення вимушених мігрантів є однією зі стратегічних задач, які сьогодні стоять перед нашою державою. Емпіричні результати дослідження дають змогу проілюструвати дану проблематику наступним чином: 3% респондентів точно не планують повертатися, 19,7% респондентів відповіли, що вони не впевнені, чи будуть повертатися на батьківщину. Тобто, потенційні втрати становлять близько 23% або половина всіх вимушених мігрантів, які виїхали за кордон – всього виїхало 45,1% респондентів (Додаток 15).

На питання «За яких умов Ви повернулися б до України?» відповіді респондентів, які знаходяться за кордоном, розподілилися наступним чином (у відсотках від загальної кількості респондентів, які знаходяться за кордоном):

- повне припинення бойових дій (61,8%);
- повна деокупація (31%);
- поява нових робочих місць (3,4%).

Серед умов, які б сприяли поверненню вимушених мігрантів, на перший план виходять питання безпеки: повне припинення бойових дій та деокупація українських територій. Більшість вимушених мігрантів, які знаходяться за кордоном – а саме 92,3%, назвали ці умови ключовими для прийняття рішення про своє повернення. Також стримуючими факторами виступають економічні: втрата житла та іншого майна, проблеми з українською економікою, відсутність достатньої кількості робочих місць та гідної заробітної плати – все це виступає на користь того, щоб залишитися в еміграції.

Перспективи повернення вимушених мігрантів будуть безпосередньо пов'язані з успіхами України на фронті, можливостями швидко деокупувати території та запустити процеси відновлення країни. А також розробкою ефективної стратегії щодо підтримки тих категорій громадян, які через військові дії залишилися без всього. Ця стратегія повинна бути зрозумілою, прозорою, охоплювати всі категорії вимушених мігрантів, враховувати їхні

специфічні потреби, дозволяти активно залучати цих людей до процесів відновлення власних громад.

### Висновки до третього розділу

Вивчення явищ міграції є досить складним процесом, а збір і аналіз даних іноді може бути дуже важким і великим. Тому вибіркові статистичні методи зазвичай використовують для формування набору частот для конкретної вибірки, результати якої розподіляють між усіма іншими випробовуваними. При аналізі міграційного процесу використовуються кількісні та якісні показники цього явища, що дозволяє розкрити їх масштаби, структуру, напрями населення тощо.

Незважаючи на те, що міграційні дослідження мають потужне теоретико-методологічне підґрунтя, сьогодні існує потреба не лише в зборі та осмисленні емпіричних даних про вимушену міграцію, а й у регулюванні міграційних процесів на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Зокрема для проведення комплексного дослідження вимушених міграцій можливо користуватись сукупністю міждисциплінарних підходів та методів. Нарівні з традиційними філософськими, загальнонауковими та конкретнонауковими методами дослідження для вивчення вимушених міграцій доцільно використовувати інші соціологічні спеціальні методи.

Так, на базі Маріупольського державного університету з лютого по травень 2023 року було проведене соціологічне дослідження з приводу вимушеної міграції в умовах російсько-української війни, де були розглянуті особливості масштабу, викликів та управління цього процесу. Дане дослідження проводилось з метою аналізу властивостей вимушеної міграції українців в умовах повномасштабної військової агресії РФ та її потенційних наслідків. Емпіричні дані були здобуті за допомогою кількісних та якісних методів.



Процес збору кількісних первинних матеріалів відбувався за методом онлайн-анкетування за допомоги GoogleForms. Вибіркова сукупність цього аспекту становлює 1250 респондентів. В основу вибірки було покладено квотний метод відбору, який включав розмежування за факультетами та курсами навчання. Для формування більш комплексного розуміння щодо позицій респондентів за ключовими питаннями, анкетування передбачало відкриті питання поряд з закритими

За методом експертного опитування були проведені онлайн глибокі інтерв'ю задля збору якісних емпіричних даних. Розмір вибірки виходячи з теми і завдань дослідження становить 10 осіб. Дослідження даного аспекту проводилось з метою вирішення проблем, які потребують оцінок компетентних осіб. У цьому випадку діють принципи досяжності експерта і його компетенції. Усі респонденти так, чи інакше, безпосередньо пов'язані з діяльністю закладу вищої освіти: здобувачі вищої освіти, викладачі та співробітники.

Отриманні дані комплексного соціологічного дослідження даної актуальної проблематики дає змогу зробити наступні висновки:

- головною причиною вимушеної міграції маріупольців стали активні бойові дії та поступова окупація міста;
- особливості виїзду з міста та сам рух міграції зумовлено рядом факторів: володіння поточною інформацією, наявність транспортного засобу, розташування в місті, економічна ситуація, пошук безпечного середовища, шлях виїзду;
- більшість респондентів зіткнулись з труднощами в прийнятті остаточного рішення через те, що це був вимушений крок, бо доводилось лишати всього свого минулого життя заради порятунку;
- переважна кількість опитуваних має офіційний статус ВПО як в Україні, так й оформлений тимчасовий захист в інших країнах;
- труднощі, з чим стикаються вимушені мігранти, можна поділити на декілька основних груп: економічні труднощі (житло, робота, фінанси),

проблеми зі здоров'ям (фізичним, психологічним, медицина), проблеми з адаптацією (оформлення статусу та інших документів, вивчення мови тощо);

– результати опитування демонструють, що близько половини респондентів, які знаходяться за кордоном, вагаються з приводу того, чи потрібно повертатися в Україну.

## ВИСНОВКИ

Великий потік вимушеної міграції в Україні розпочався з 24 лютого 2022 року в наслідок російсько-української війни. Цей масштабний процес став поштовхом для глобальних змін, як для українського суспільства і для демографічних наслідків країни, так і для Світу в цілому. Велика кількість українських мігрантів за кордоном і внутрішньо переміщених осіб впливає на структуру населення України, тому потрібно вивчати та досліджувати дану проблематику задля вчасного втручання та врегулювання демографічного стану держави.

На підставі дослідження теоретичних засад вітчизняних та зарубіжних науковців слід розуміти, що вимушена міграція – це зміна місця проживання людей з причин, що не залежать від них, як правило, усупереч їхньому бажанню, задля збереження свого життя. Вимушена міграція, як внутрішня, так і зовнішня, є складним соціально-демографічним процесом, щобезпосередньовпливає на соціально-економічний розвиток держави. Питання вимушеного переміщення населення є вкрай актуальним та викликають занепокоєння не тільки нашої країни, а й міжнародного світового співтовариства.

За даними Міністерства закордонних справ України станом на червень 2023 року за кордоном перебуває 8,1 млн громадян України. За даними Міністерства соціальної політики України станом на серпень 2023 року кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні досягає 4,9 млн осіб. За результатами соціологічного дослідження «Вимушена міграція в умовах російсько-української війни: масштаби, виклики, управління», проведеного у період лютого-травня 2023 року серед представників Маріупольського державного університету, можна зазначити, що 45,1% опитуваних виїхали за кордон, 54,9% – на підконтрольну Україні

території. Також ще залишається невизначена частка кількості українців, що були вимушені виїхати до країни-агресора та які залишаються на тимчасово окупованих територіях. Наразі темпи виїзду за кордон сповільнилися, але продовження чи загострення бойових дій може спричинити подальшу міграцію українського населення.

Українцям інтегруватися досить непросто з багатьох причин, зокрема через відмінність за цілою низкою соціально-демографічних ознак, у тому числі й за психологічними настановами. Більшості людей було важко безперешкодно прийняти кардинальну зміну життя, подекуди гірших, ніж удома, умов, і швидко досягти взаєморозуміння в країнах перебування або в інших областях України. Існує цілий ряд проблем налагодження життя, що характерні українцям як за кордоном, так і в країні: економічні (пов'язані з працевлаштуванням, забезпеченням житла, фінансовим становищем), медичні (стосується доступу до медичних послуг, проблем із психологічним та фізичним здоров'ям), адаптаційні (оформлення документів набуття легального статусу, вивчення мови, освітатищо).

Найбільша частка вимушених мігрантів за кордоном становлять саме жінки дітородного віку та малі діти. Це – найважливіше джерело продовження будь-якого народу, адже жінка – дарує життя, а діти – майбутнє держави. Тому, надважливо зосередити фокус на повернення цієї верстви українського народу, бо саме цей показник впливатиме на статево-вікову структуру населення нашої держави. Адже з кожним днем українські жінки, молодь та діти ще більше асимілюються, інтегруються та соціалізуються в суспільство іншої країни, що в подальшому вплине на їх вибір: залишатись чи повертатись. З іншого боку, потенційна загроза для населення країни – втрата українських чоловіків. Є вірогідність того, що деяка частина чоловіків після завершення війни покинуть країну задля возз'єднання сім'ї чи пошуку спокійного життя. Тому, вочевидь, населення України в найближчі роки буде скорочуватись, зокрема й через вимушену міграцію.

Серед можливих позитивних наслідків вимушеного українського міграційного руху можна виокремити те, що весь Світ дізнався про таку могутню, сильну та розвинену державу, як Україну. Через потужний міграційний потік українців були зруйновані негативні міфи та стереотипи про нашу націю та країну. Ми стали прикладом та натхненням для багатьох країн та їх діячів.

Перед державою стоятиме головне завдання – повернення українців з-за корду. Цей процес буде залежати від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів та умов, серед найважливіших можна виділити: безпечне перебування в країні або завершення бойових дій; наявність житла, особливо в східних регіонах; ситуації на ринку праці; економічного рівня розвитку країни та політика держав, де зараз перебувають громадяни України.

Саме тому слід заздалегідь розробляти дієві заходи для відновлення населення, турбуватись про формування та впровадження міграційної політики країни, патріотичної територіальної політики, політики зайнятості, залучення органів місцевого самоврядування та військових адміністрацій тощо. Отримані в роботі визначені фактори наслідків вимушеної міграції, виходячи із виявлених даних, можуть бути використані в часи післявоєнної відбудови країни та враховані в практику діяльності українських і міжнародних установ.

Демографічні наслідки для українського населення через збройну агресію РФ наразі найактуальніша та дискусійна проблема, що потребує подальшого вивчення. Наразі неможливо дати конкретну оцінку перспективі населення країни через нестачу статистичних даних, бо для цього треба зібрати інформацію з тимчасово окупованих територій, територій активних бойових дій, евакуаційних осіб до країни агресора, що в край важко зробити в стані війни. Окрім браку емпіричної інформації, також тривають дискусії щодо подальших прогнозів демографічного розвитку населення країни серед вітчизняних експертів різних галузей: економіки, політики, історії, етнографії, демографії та соціології. Головний чинник суперечок даної проблематики – це тривалість війни, що передбачає різні сценарії. Чим довше

триватиме російсько-українська війна, тим гірші ставатимуть економічні, політичні, культурні, соціальні наслідки, що впливатимуть на масштаби демографічної кризи населення України.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berry J. W. Global psychology: implications for cross-cultural research and management. *Cross Cultural Management*. 2015. № 22(3). P. 342–355.
2. Berry J. W. Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied psychology: an international review*. 1997. № 46 (1). P. 5–68.
3. Betts A. *Forced migration and global politics*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009. 216 p.
4. Bozorgmehr M. And Sabagh G. *A Comparison of Exiles and Immigrants: Iranians in Los Angeles and Iranian Exiles and Refugees*. Leiden: Netherlands, 1990.
5. Brun K. Local Citizens or Internally Displaced Persons? Dilemmas of Long Term Displacement in Sri Lanka. *Journal of Refugee Studies*. 2003. № 16(4). P. 376–397.
6. Castles S. International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century : Global Trends and Issues. *International Social Science Journal*. 2000. № 52(165). P. 270–271.
7. Cernea M. And Guggenheim S. *Anthropological Approaches to Resettlement: Policy, Practice and Theory*. Boulder, CO : Westview Press, 1993. 406 p.
8. Cohen E. Impact of the Group of Co-migrants on Strategies of Acculturation: Towards an Expansion of the Berry Model. *International Migration*. 2011. № 49(4). P. 1–22.
9. Cohen R. The Guiding Principles on Internal Displacement: An Innovation in International Standard Setting. *Global Governance*. 2004. № 10(4). P. 459–480.
10. Council directive 2001/55/ec of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a

mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between member states in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=celex%3a3200110055> (дата звернення: 30 березня 2023).

11. Council implementing decision (eu) 2022/382 of 4 march 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from ukraine within the meaning of article 5 of directive 2001/55/ec, and having the effect of introducing temporary protection. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/txt/?uri=celex:32022d0382> (дата звернення: 30 березня 2023).

12. Forced Migration Learning Module. Columbia University Mailman School of Public Health. URL: <http://www.columbia.edu/itc/hs/pubhealth/modules/forcedMigration/definitions.html#top> (дата звернення: 30 березня 2023).

13. Hathaway J. C. Forced Migration Studies: Could We Agree Just to “Date”? *Journal of Refugee Studies*. 2007. № 20(3). P. 349–369.

14. Haynes S. Displaced people and the challenge to development. *POLIS Journal*. 2009. № 1(9), P. 1–55.

15. *Immigration: a world movement and its American significance*. New York: Macmillan, 1933. 445p.

16. Kaczmarczyk P., Okólski M. *Economic of emigration in Poland and the Baltic states*. Oslo: FAFO Papers, 2008, № 1. 77 p.

17. Kirby D. Putin sends mariupol survivor to remote corners of russia as investigation reveals network of 66 camps. URL: <https://inews.co.uk/news/putin-mariupol-survivors-remote-corners-russia-investigation-network-camps-1615516> (дата звернення: 13 березня 2023).

18. Lee E. A. *Theory of Migration*. *Demography*. 1966. № 3. P. 47–57.



19. Massey D. S. Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*. 1988. № 14 (3). P. 383–413.
20. Migration Theory: Talking Across Disciplines. Brettell and J. F. Holfield. Routledge, 2015. 306p.
21. Mooney E. The Concept of Internal Displacement and the Case for Internally Displaced Persons as a Category of Concern. *Refugee Survey Quarterly*. 2005. № 24 (3). P. 9–26.
22. Mooney E., French C. Barriers and Bridges: Access to Education for Internally Displaced Children. Washington, D. C.: Brookings Institution, 2005. 425p.
23. Myers N. Environmental Refuges: A Growing Phenomenon of the 21st Century. *Philosophical Transactions: Biological Sciences. Reviews and a Special Collection of Papers on Human Migration*. 2002. № 357 (1420). P. 609–616.
24. Nafees A. Internally Displaced Persons and International Refugee Law: Protection Gaps, Challenges and Implementation in Practice. *The King's Student Law Review*. 2017. № 8(2). P. 94–117.
25. Niemets L., Husieva N., Sehida K., Krayniukov O., Lohvynova M., Suptelo O. Forced Internal Displacement in Ukraine: Realities, Socio-Economic Problems, Perspectives. *Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA): Editor Khalid S. Soliman, 10–11 April, Granada, Spain, 2019*. P. 3064–3081.
26. Over 1 mln war refugees from Ukraine receive identity number in Poland. *The first news*. URL: <https://www.thefirstnews.com/article/over-1-mln-war-refugees-from-ukraine-receive-identity-number-in-poland-29926> (дата звернення: 17 квітня 2023).
27. Petersen W. A. General Typology of Migration. *The politics of population*. Garden City, New York: Doubleday, 1964. P. 271–290.

28. Ravenstein E. G. The Birthplace of the People and the Law of Migration. *The Geographical Magazine*. 1876. № 3. P. 173–233.
29. Ravenstein E. G. The Law of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1885. № 46. P. 167–235.
30. Situation report. International organization for migration. URL: [https://www.iom.int/search?keywords=ukraine%20response%202022&type%5b0%5d=situation\\_report&region\\_country=ukraine&created=all](https://www.iom.int/search?keywords=ukraine%20response%202022&type%5b0%5d=situation_report&region_country=ukraine&created=all) (дата звернення: 17 квітня 2023).
31. UNHCR. The UN Refugee Agency Emergency Handbook URL: <https://emergency.unhcr.org/entry/55772/refugee-definition> (дата звернення: 4 квітня 2023).
32. UNHCR. The UN Refugee Agency Emergency Handbook URL: <https://www.unhcr.org/asylum-seekers.html> (дата звернення: 4 квітня 2023).
33. UNHCR. The UN Refugee Agency Emergency Handbook URL: <https://emergency.unhcr.org/entry/44826/idpdefinition> (дата звернення: 4 квітня 2023).
34. Близько 5 мільйонів людей: скільки українців повернулися додому з ЄС. URL: <https://evacuation.city/articles/237298/blizko-5-miljoniv-lyudej-skilki-ukrainciv-povernulisya-dodomu-z-yes> (дата звернення: 21 травня 2023).
35. В лігві у звіра. Що відбувається з депортованими у росію українцями. Розслідування associatedpress. Forbes. URL: <https://forbes.ua/inside/v-ligvi-u-zvira-dolya-deportovanikh-u-rosiyu-ukraintsiv-rozsliduvannya-associated-press-20072022-7275> (дата звернення: 19 травня 2023).
36. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. Аналітична доповідь. Київ, 2023. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01> (дата звернення: 4 травня 2023).
37. Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр міністерства соціальної політики». URL: <https://www.ioc.gov.ua/> (дата звернення: 21 травня 2023).

38. До кінця року в Україні буде близько 2,6 млн безробітних: заступниця міністерки економіки. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=99982> (дата звернення: 21 травня 2023).

39. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку. Київ: Академперіодика, 2011. 240 с.

40. Захарова О. Українські біженці в світі: британці вчать українську, кенійці дивуються, що війна ще триває. Thepage. 30 липня 2022. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/ukrayinskibizhenci-yak-zminilosya-stavlennya> (дата звернення: 15 серпня 2023).

41. З початку війни у Польщі народилося понад 600 українських немовлят. Еспресо. 10 квітня 2022 року. URL: <https://espreso.tv/z-pochatku-viyni-u-polshchi-narodilosya-ponad-600-ukrainskikh-nemovlyat> (дата звернення: 11 квітня 2023).

42. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 18 серпня 2023).

43. Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням - Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня - 14 червня 2023 року). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya> (дата звернення: 29 липня 2023).

44. З України вже виїхали майже 5,5 мільйона біженців – ООН. ТСН. 30 квітня 2022 року. URL: <https://tsn.ua/ato/z-ukrayini-vzhe-viyihali-mayzhe-5-5-milyona-bizhenciv-oon-2050408.html> (дата звернення: 3 березня 2023).

45. Жванія Т. В. Сучасна вимушена міграція: соціально-політичні аспекти. Сучасне суспільство. 2005. № 2(2). С. 46–56.

46. Інфляція в Німеччині зросла до найвищого рівня майже за 50 років. Економічна правда. 30 серпня 2022. URL:

<https://www.epravda.com.ua/news/2022/08/30/690971/> (дата звернення: 5 квітня 2023).

47. Капінус О. Державне регулювання внутрішньої вимушеної міграції: понятійно-категоріальний апарат. Державне управління та місцеве самоврядування. 2007. № 3. С. 17–25.

48. Капінус О. Особливості державного регулювання міграційних процесів в умовах збройного конфлікту на сході України. Теорія та практика державного управління. ХарPI НАДУ «Магістр», 2016. Вип. 2 (53). С. 119–124.

49. Керуючі принципи питань переміщення осіб всередині країни. Економічна та соціальна нарада ООН, 1998. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.html> (дата звернення: 6 вересня 2023).

50. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html> (дата звернення: 29 липня 2023).

51. Конвенція, що визначає державу, яка відповідає за розгляд заяв про надання притулку, що подані в одній з держав-членів європейських співтовариств (дублінська конвенція) від 15.06.1990 База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_310#text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_310#text) (дата звернення: 18 серпня 2023)

52. Кхасраві О. З. Поняття та підстави внутрішніх переміщень населення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2016. № 3(1). С. 154–157.

53. Левін Р., Яценко Г. Сприйняття життєвих цінностей українцями та іншими європейцями в контексті проблем інтеграції українських біженців у ЄС. Економіка України. 2022. № 10. С. 51-60. URL: <https://doi.org/10.15407/econo-myukr.2022.10.051> (дата звернення: 2 липня 2023).

54.Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 8 жовтня 2014 р.). Вісник Національної академії наук України. 2014. № 12. С. 15–24.

55. Логвинова М. О. Внутрішньо переміщені особи як категорія вимушених мігрантів: поняття та ознаки. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2019. № 11. С. 44–50.

56.Логвинова М. Часопис соціально-економічної географії. Tothemethodologyofsocio-geographicalresearchoftheinternaldisplacementofthepopulation. 2019. Вип. 27. С. 20–27.

57.Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз: аналітична доповідь. Соціальна політика. 2014. № 17. С. 1–23. URL: [http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya\\_migratsia-45aa1.pdf](http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf)(дата звернення: 9 квітня 2023).

58.Малиновська О. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. Київ: Видавництво НАДУ, 2004. 236 с.

59.Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. Київ: НІСД, 2018. 472 с.

60.Малиновська О. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи регулювання. Київ: НІСД, 2011. 40 с.

61.Мальчикова Д., Ковальова К., Лозова Л. Вимушена зміна зайнятості та основні потреби внутрішньо переміщених осіб внаслідок воєнного конфлікту на Сході України та анексії Криму. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2018. Вип. 8. С. 92–97.

62.Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України – дванадцята хвиля дослідження. Gradus. URL: [https://gradus.app/documents/317/Gradus\\_EU\\_wave\\_12\\_UA.pdf](https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf)(дата звернення: 9 жовтня 2023).

63. Міністерство соціальної політики України.

URL:<https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html#:~:text=%D0%9F%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B1%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D1%96%D0%B9%20%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BB%D1%8F,%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%8F%D0%B3%D0%B0%D1%94%204%2C9%20%D0%BC%D0%BB%D0%BD%20%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1>

64. Міжнародна організація з міграції. URL: <https://iom.org.ua>

65. Настрої та оцінки українських біженців (липень – серпень 2022 р.). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/nastroi-ta-otsinky-ukrainskykh-bizhentsiv-lypenserpenn-2022p>(дата звернення: 11 квітня 2023).

66. Немець Л. М., Гусева Н. В., Логвинова М. О., Кандиба Ю. І., Ключко Л. В. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості. Часопис соціально-економічної географії. 2018. Вип. 25. С. 81–97.

67. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л. Мобілізація соціальних ресурсів внутрішньо переміщених осіб із промислових регіонів України на забезпечення розвитку територіальних громад. Економіка промисловості. 2016. № 4(76). С. 70–79.

68. Олефір В. І. Адміністративно-правове регулювання протидії нелегальної міграції та торгівлі людьми. Київ: Друкарня МВС України, 2004. 308 с.

69. Окупанти примусово вивезли до росії майже 40 тисяч українців. Верещук слово і діло. 27 березня 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/27/novyna/bezpeka/okupanty-prymusovo-vyvezly-rosiyi-majzhe-40-tysyach-ukrayincziv-vereshhuk>(дата звернення: 29 березня 2023).

70. Пирожков С.І. ред. 2008. Демографічний і трудовий потенціал. Вибрані наукові праці : у 2-х томах. Київ: нац. торг.-екон. ун-т, 2008. Т.1. 934 с.
71. Позняк О.В. ред. 2007. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. Умань: СПД Сочінський, 2007. 276 с.
72. Прибиткова І. Просторова самоорганізація населення: теоретико-методологічні передумови дослідження. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2009. № 4. С. 84–98.
73. Прибиткова І. Сучасні міграційні процеси: теоретико-методологічні аспекти досліджень. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2009. № 1. С. 161–172.
74. Прибиткова І. Хроніки міграційних подій в Україні до і після розпаду СРСР. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2009. № 1. С. 41–77.
75. Психологічні маркери війни (8–9 жовтня 2022 р.). Соціологічна група «Рейтинг». URL: [https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy\\_obschenacionalnyy\\_opros\\_psihologicheskie\\_markery\\_voyny\\_8-9\\_oktyabrya\\_2022.html](https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html) (дата звернення: 29 липня 2023).
76. Рибаківський Л. До уточнення поняття «міграція населення». Соціологічне дослідження. 2016. № 12. С. 78–83.
77. Рибаківський Л. Стадії міграційного процесу. Міграція населення. 2001. № 5. 125 с.
78. Ручка А. Цінності та ціннісні зміни в новітній історії України. Інститут соціології НАН України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. 2021. Вип. 8 (22). С. 486–497
79. Рущенко І. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). Український соціум. 2022. № 2(81). С. 155–168. URL: [https://doi.org/10.15407/socium\\_2022.02.155](https://doi.org/10.15407/socium_2022.02.155) (дата звернення: 9 жовтня 2023).

80. Садова. У.Я. ред. 2015. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів. Львів: НАН України, Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього, 2015. 252 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20150804.pdf> (дата звернення: 29 липня 2023).

81. Ситуація у пунктах пропуску на західному кордоні. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/1658730712-situaciya-u-punktah-propusku-na-zahidnomu-kordoni/>(дата звернення: 16 вересня 2023).

82. Скільки мільйонів українців зараз живе за кордоном: конкретні цифри. <https://tsn.ua/ukrayina/ponad-20-naselennya-nazvali-konkretni-cifri-skilki-ukrayinciv-viyihalo-za-kordon-2376805.html>(дата звернення: 29 липня 2023).

83. Следь О. М. Вимушена міграція ознаки поведінки та фактори впливу. Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. №1 (20), 2019. С. 1-9. [http://doi.org/10.31474/1680-0044-2019-1\(20\)-63-71](http://doi.org/10.31474/1680-0044-2019-1(20)-63-71)(дата звернення: 11 липня 2023).

84. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. За матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей. Київ, 2016. 93 с. 251. URL: [http://pleddg.org.ua/wpcontent/uploads/2016/05/IDP\\_REPORT\\_PLEDDG\\_edited\\_09.06.2016.pdf](http://pleddg.org.ua/wpcontent/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf)(дата звернення: 6 березня 2023).

85. Соціологічний звіт за результатами проведення глибинних інтерв'ю з громадянами України, які перемістилися до європейських країн у пошуку тимчасового захисту внаслідок повномасштабної війни РФ проти України. УГСПЛ. Київ, 2022. 30 с.

86. Супруновський А.І. Вимушена міграція українських громадян в умовах російського вторгнення в Україну. Юридичний науковий електронний журнал. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/115>(дата звернення: 16 червня 2023).



87.Тікати чи зимувати. Як російські ракетні удари вплинули на бажання українок виїхати працювати за кордон. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/trudova-migraciya-ta-bizhenci-skilki-ukrajinek-ladni-vijihati-za-kordon-ciyejizimi-opituvannya-50278124.html>(дата звернення: 6 вересня 2023).

88. Українських біженців стало менше в Польщі, Німеччині та Франції і побільшало в Ірландії, Данії та на Кіпрі. Дзеркало тижня. Україна. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/ukrajinskikh-bizhentsiv-stalo-menshe-v-polshchinimechchini-ta-frantsiji-i-pobilshalo-v-irlandiji-daniji-ta-na-kipri.html>(дата звернення: 12 червня 2023).

89. Українське суспільство: міграційний вимір : національна доповідь / за ред. Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с. URL: [https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine\\_migration.pdf](https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf)(дата звернення: 8 жовтня 2023).

90. Українці платять більше податків у Польщі, ніж країна витрачає на біженців, AnnaBałakur, 31 жовтня 2022. LWÓW. URL: <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183830,29091034,1059-1082-1088-1072-1111-1085-1094-1110-1087-1083-1072-1090-1103-1090-1100.html>(дата звернення: 3 квітня 2023).

91. Філіпчук Л., Ломоносова Н., Сирбу О., Кабанець Ю. Вимушена міграція і війна в Україні (24 лютого – 24 березня 2022): моніторинг Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/vymushena-migracziya-ta-vijna-v-ukraini.docx-1.pdf>(дата звернення: 5 квітня 2023).

92. Чисельність населення України до 2037 року та яким буде життя після війни. Прогноз Інституту демографії. URL: <https://espreso.tv/chiselnist-naselennya-ukraini-do-2037-roku-ta-pro-te-yakim-bude-zhittya-pislya-viyni-prognoz-institutu-demografii> (дата звернення: 5 червня 2023).

93. Шульга Н. А. Велике переселення народів: репатріанти, біженці, трудові мігранти. Київ: Інститут соціології НАН України, 2002. 700 с.

94. Як криза українських переселенців змінить Європу. Переказ матеріалу Economist. Forbes Україна. 26 березня 2022. URL: <https://forbes.ua/inside/yakkryza-ukrainskikh-bizhentsiv-zminit-evropu-26032022-5061> (дата звернення: 15 серпня 2023).

## ДОДАТКИ

Додаток А.

### Закони міграції за Е. Равенштейном

#### ЗАКОНИ МІГРАЦІЇ ЗА Е. РАВЕНШТЕЙНОМ

- 1) більшість міграцій здійснюється на короткі відстані;
- 2) міграція відбувається поступово;
- 3) міграційні потоки на великі відстані направлені, передусім, у великі торгові та промислові центри;
- 4) у кожного міграційного потоку є антипотік;

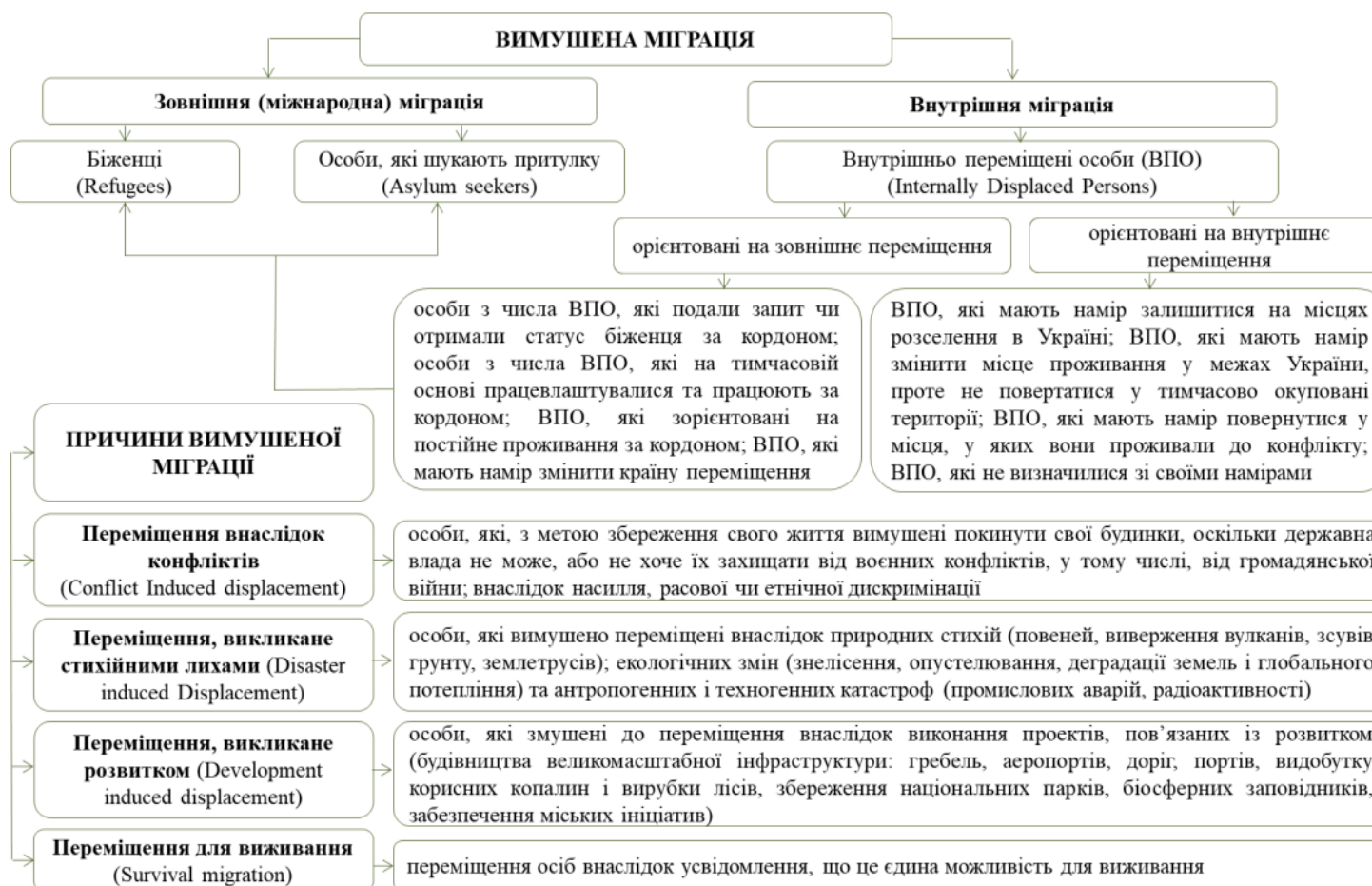
---

- 5) міські жителі менш рухомі у плані міграції, ніж сільські;
- 6) у внутрішніх міграціях найбільш активні жінки, у міжнародних – чоловіки;
- 7) більшість з мігрантів – це доросле населення, родини значно рідше мігрують за межі своєї країни;
- 8) зростання великих міст обумовлено більше міграцією населення, ніж природним рухом;

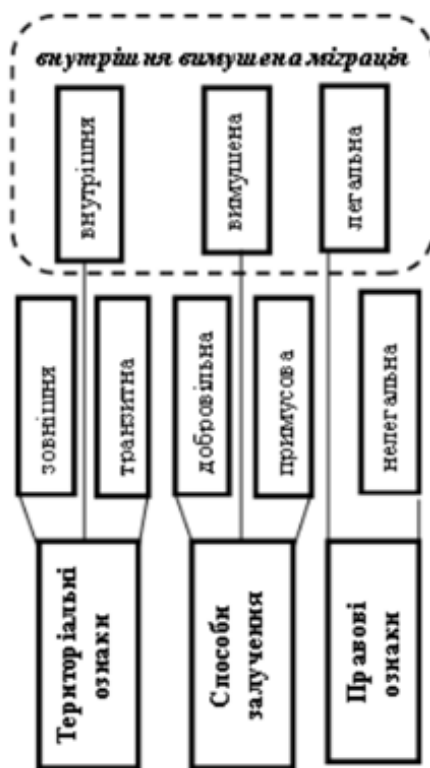
---

- 9) масштаби міграції збільшуються із розвитком промисловості та торгівлі, особливо із розвитком транспорту;
- 10) більшість мігрантів із сільської місцевості направлені у великі промислові та торговельні центри;
- 11) економічні причини міграції є переважаючими.

## Види та причини вимушеної міграції

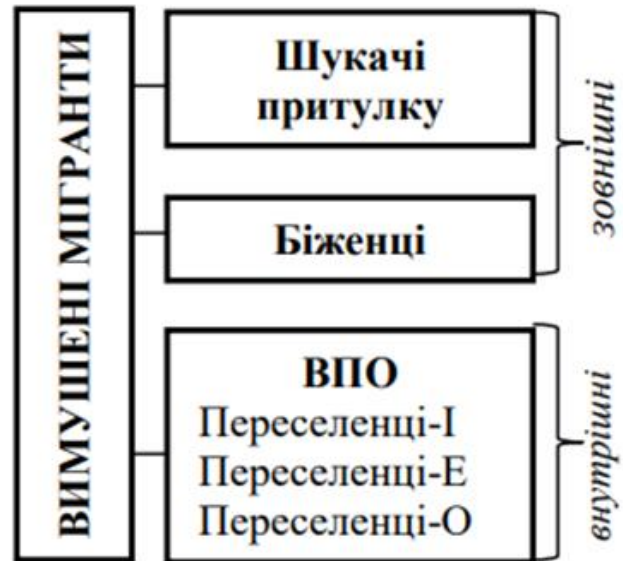


Ознаки міграційної поведінки населення



Додаток Г.

Категорії вимушених мігрантів



І – розвиток інфраструктури.

Е – екологічні катастрофи та стихійні лиха.

О – озброєнні політичні конфлікти та воєнні дії.

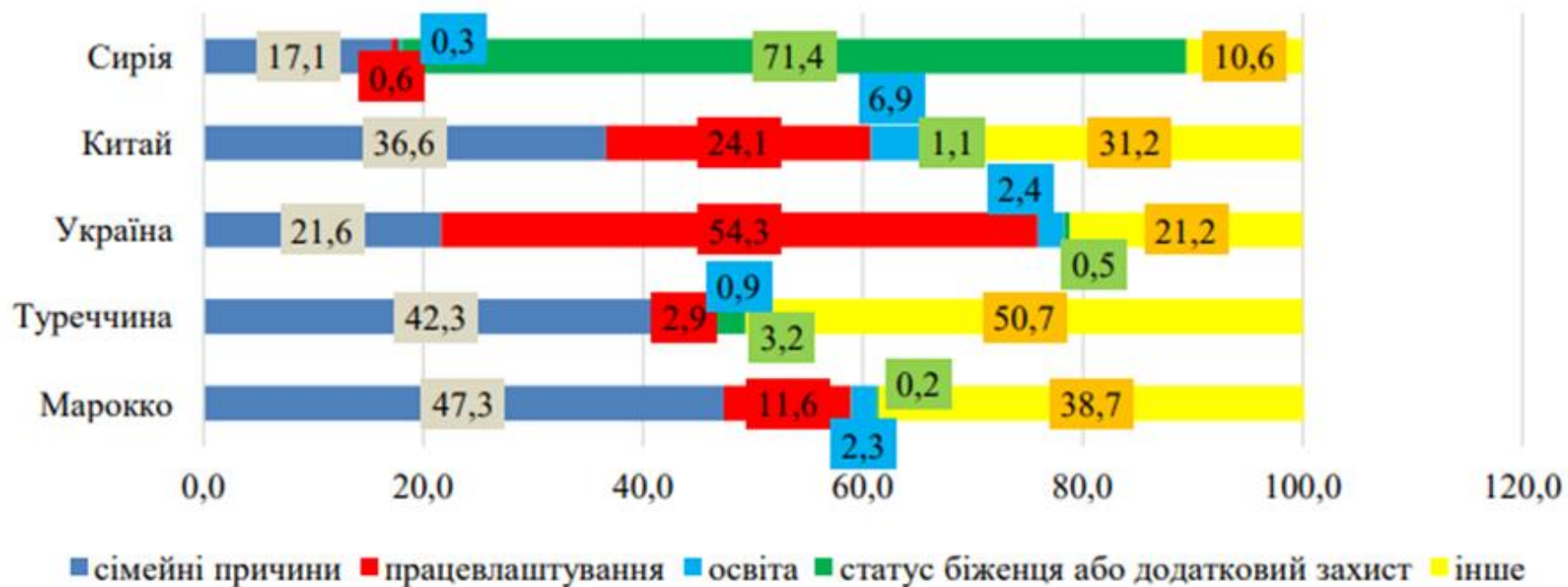
## Додаток Д.

Країни Європи, що прийняли найбільшу кількість мігрантів з України, які були зареєстровані для отримання тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту за оцінками УВКБ ООН станом на 26.07.2023

Польща	1 246 315
Німеччина	670 00
Чехія	400 402
Італія	146 451
Іспанія	130 071
Болгарія	124 489
Велика Британія	99 700
Франція	92 156
Словаччина	86 834
Австрія	77 200



Розподіл дозволів на проживання в ЄС за підставами надання у п'яти найчисельніших груп іммігрантів із третіх країн, кінець 2020р., %

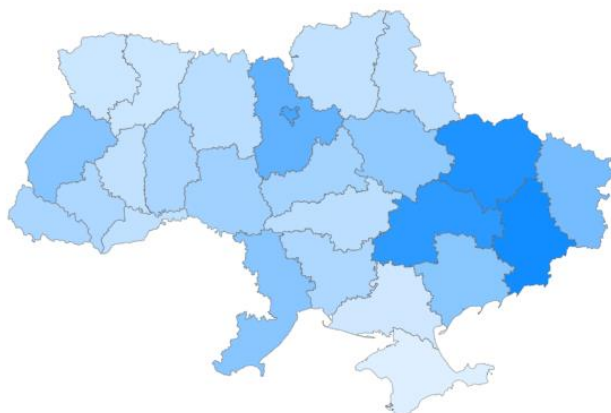


## Методи дослідження вимушених міграцій

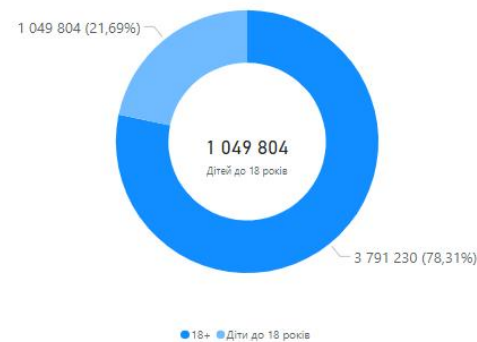
Рівень методології	Метод, який застосовувався	Спосіб застосування методу у дослідженні внутрішнього переміщення населення
Філософський	діалектичний	для виявлення суперечностей, які впливають на внутрішні міграційні процеси в Україні, та пошуку шляхів розв'язання даних суперечностей;
	індукції та дедукції	для вивчення вимушених міграцій на державному та регіональному рівнях і формування закономірностей функціонування регіональної міграційної системи;
	наукової абстракції	для вивчення локальних особливостей процесів внутрішньої вимушеної міграції;
Загальнонауковий	аналізу та синтезу	для виявлення особливостей вимушеної міграції на державному, регіональному та локальному рівнях, враховуючи певні демографічні показники з метою моделювання ситуації та прогнозування подальшого розвитку даного процесу.
	узагальнення	для узагальнення історичних особливостей розвитку прикордонних регіонів Східної України як передумови формування внутрішнього переміщення населення, визначення етапів розвитку регіону дослідження; для узагальнення статистичних даних стосовно вимушених міграцій;
	опису	для визначення основних понять стосовно внутрішнього переміщення населення, опису просторово-часових особливостей вимушеної міграції в Україні;
	систематизації	для систематизації отриманої інформації про об'єкт дослідження у вигляді системи даних;
	ранжирування	для визначення місця адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України за сумою індексів структурних показників вимушених мігрантів;
	групування	для групування чинників розміщення внутрішньо переміщених осіб на Сході України (за якісними показниками); групування адміністративно-територіальних одиниць прикордонних регіонів Східної України за результатами кластерного аналізу;
	історичний метод (порівняльно-історичний, ретроспективного аналізу)	для виявлення історичних особливостей розвитку регіону дослідження як передумови вимушених міграцій, для характеристики етапів розвитку Східної України, історичних особливостей військового конфлікту на Сході України; для проведення ретроспективного аналізу розселення внутрішньо переміщених осіб.
	математико-статистичний	для збору, обробки та аналізу первинних статистичних матеріалів, проведення кластерного аналізу;
	формалізації	для відображення форми, структури, змісту, характеристик протікання міграційних процесів;
	графічний метод	для візуалізації результатів дослідження, наочного зображення процесів і явищ з метою подальшого аналізу отриманої інформації, виявлення закономірностей, взаємозв'язків між аналізованими показниками у просторово-часовому континуумі;
Конкретно-науковий	порівняльно-географічний	для порівняння інтенсивності вимушених міграцій населення у часовому та просторовому вимірах;
	картографічний	для картографування та візуалізації просторово-часових особливостей вимушених міграцій в Україні в цілому та у прикордонних регіонах Східної України;
	соціологічні	для проведення соціологічного опитування щодо ставлення місцевого населення до ВПО та щодо інтеграції ВПО у приймаючі громади;
	SWOT-аналізу	для визначення позитивного та негативного впливу ВПО на приймаючі громади, а також можливостей та загроз для громад;
	ІФВ-моделювання	для моделювання навантаження ВПО на місцеве населення та визначення їх впливу на адміністративно-територіальні одиниці прикордонних регіонів Східної України.

## Кількість зареєстрованих облікових ВПО станом на 16 серпня 2023р.

Кількість зареєстрованих облікових ВПО. (осіб)

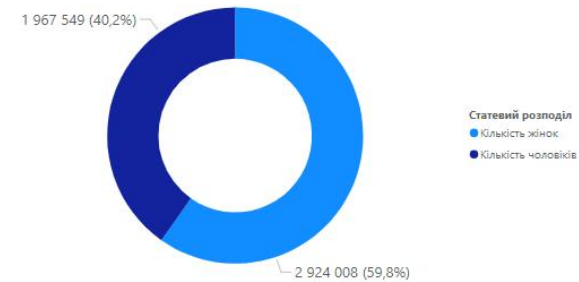
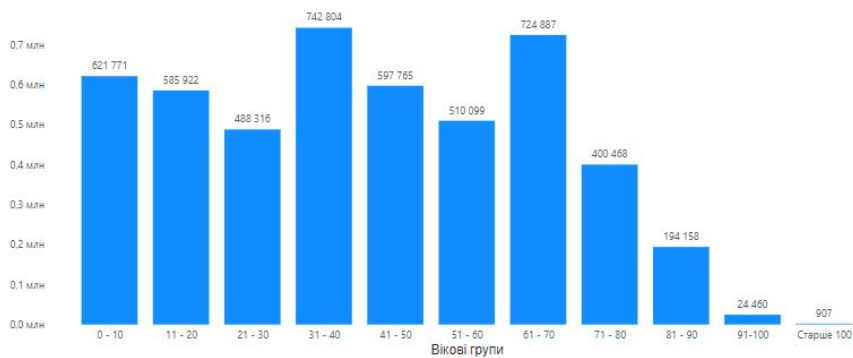


Дані оновлено станом на 16-авг-23 9:08:05



**4 891 557**

Кількість зареєстрованих ВПО



Додаток 3.

Путін відправляє вцілілих маріупольців у віддалені куточки Росії: розслідування виявило мережу з 66 таборів

## Locations of resettlement camps



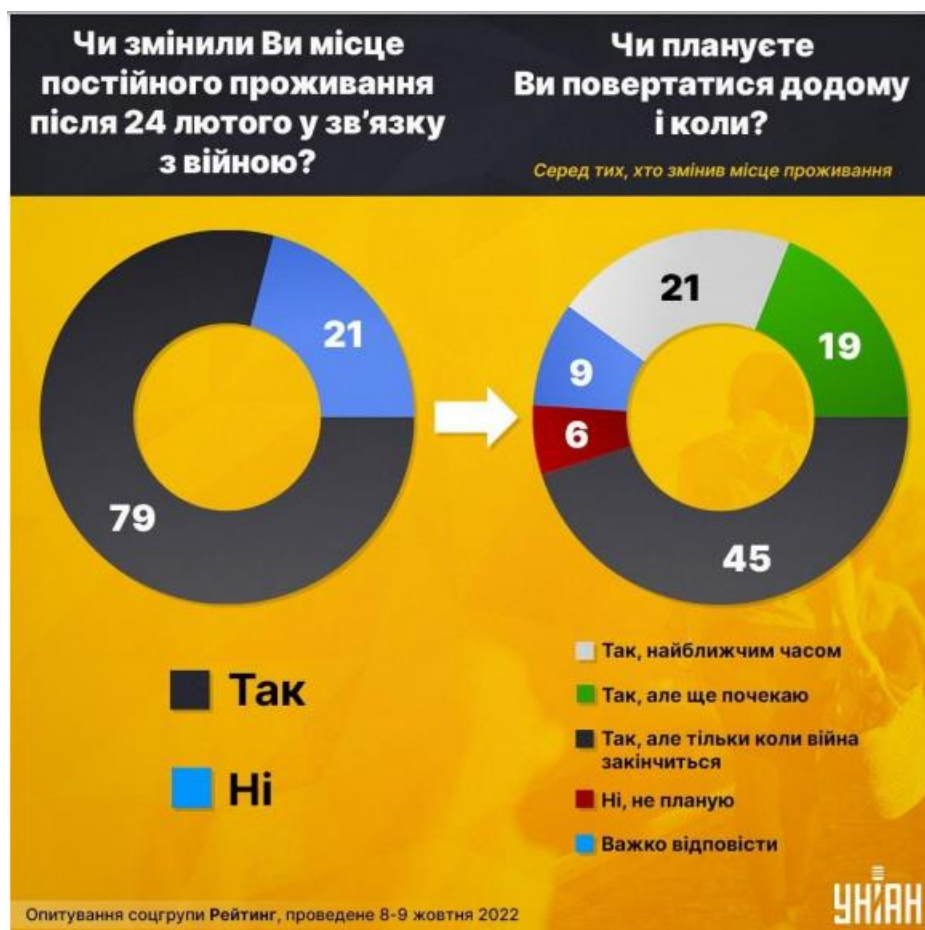
**Рис. 2. 3a Kirby D. Putin sends Mariupol survivors to remote corners of Russia as investigation reveals network of 66 camps**



Населення України станом на 04.05.2023

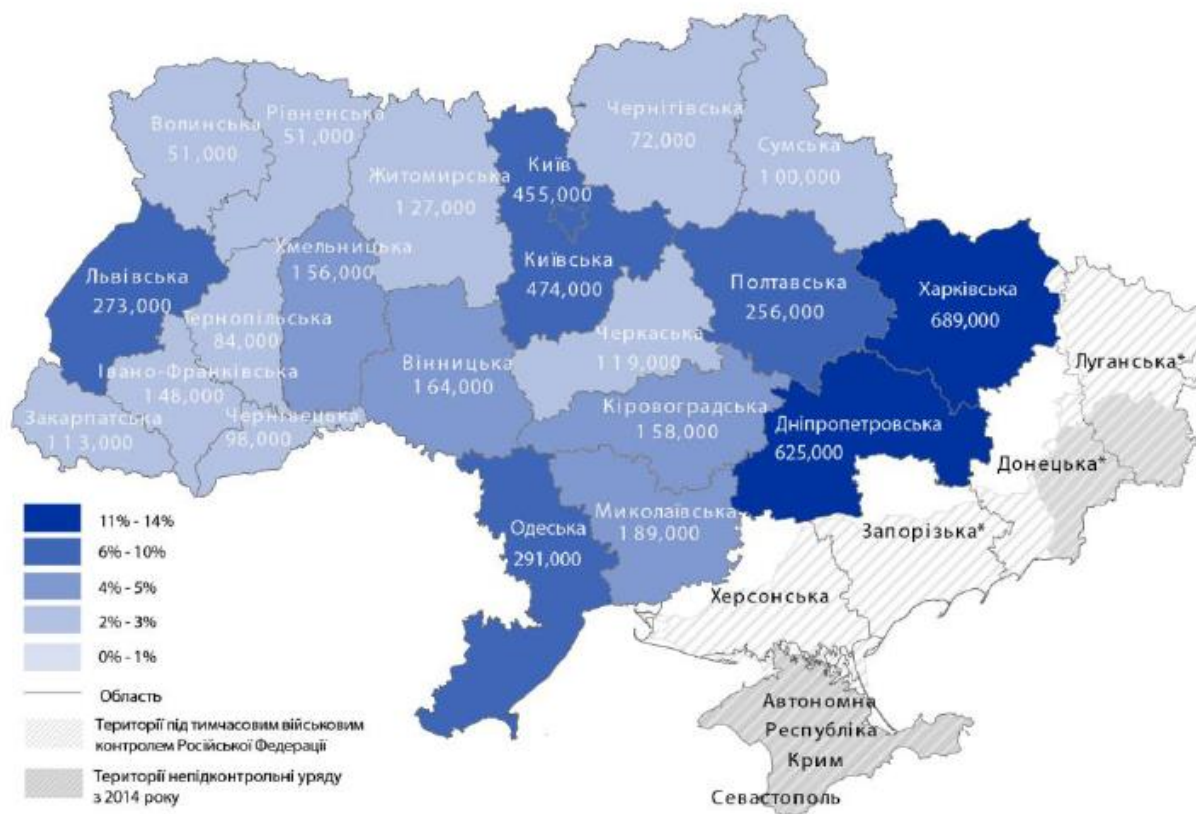


Плани щодо повернення українців додому, котрі змінили місце постійного проживання після 24 лютого 2022 р. за матеріалами опитування групи «Рейтинг», 8-9 жовтня 2022р.



Оцінка місця перебування ВПО за областями

ОЦІНКА МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЗА ОБЛАСТЯМИ



5 088 000   
 ОЦІНКА К-СТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (включно з прибл. 353 000 осіб, які повернулися з-за кордону, але залишаються переміщеними)

4 757 000   
 ОЦІНКА ЗАГ. К-СТІ ОСІБ, ЩО ПОВЕРНУЛИСЯ

\* Примітка: Оцінки для Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей, ймовірно, є недостатньо репрезентативними в зв'язку з тим, що охоплення обмежене лише місцевостями, контрольованими урядом, а також із обмеженою кількістю респондентів, опитаних шляхом випадкового набору номера.



Додаток Й.

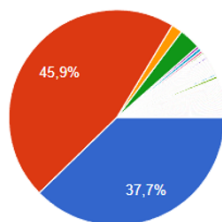
Параметри вибіркової сукупності дослідження (на прикладі Маріупольського державного університету)

Факультет	Курс					Всього
	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	Магістр (1 курс)	
<b>ППФ</b>	14	60	69	75	30	<b>248</b>
<b>ФФМК</b>	7	25	25	33	12	<b>102</b>
<b>ФІМ</b>	11	34	40	71	14	<b>170</b>
<b>ЕПФ</b>	22	98	120	125	20	<b>385</b>
<b>ІФ</b>	12	32	29	35	22	<b>130</b>
<b>ННІУ</b>	15	55	60	57	28	<b>215</b>
<i>Всього</i>	<i>81</i>	<i>304</i>	<i>343</i>	<i>396</i>	<i>126</i>	<i>1250</i>

Причини міграції (на прикладі Маріупольського державного університету)

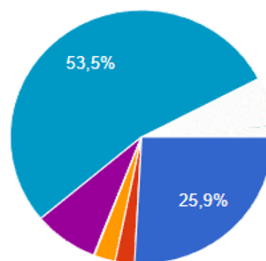
# Причини міграції

Які з перерахованих нижче причин були вирішальними для Вашого рішення стосовно міграції?



- Активні бойові дії в моєму місті/обла...
  - Окупація мого міста
  - Фінансові причини
  - Емоційне та/чи моральне виснаження
  - Я не переїжджала за кордон
  - .
  - 
  - Я не мігрувала
- ▲ 1/12 ▼

Чому Ви вирішили переїхати саме за кордон?



- Спокійніша ситуація
  - Легше знайти роботу
  - Знаю іноземну мову (легше адаптув...
  - Краща медицина
  - Там мешкають мої друзі (родичі)
  - Я не переїжджав(ла) за кордон
  - Це був єдиний варіант
  - Високий рівень соціального захисту
- ▲ 1/9 ▼

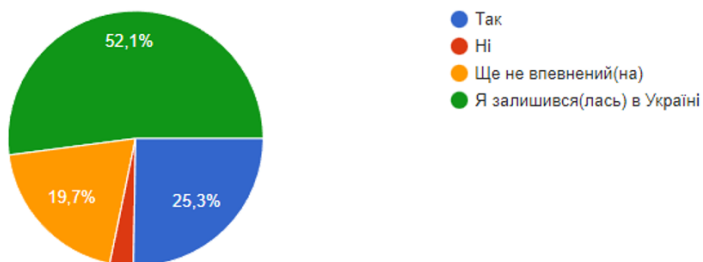


## Перспективи повернення вимушених мігрантів (на прикладі Маріупольського державного університету)

# Перспективи повернення



Чи плануєте Ви повертатись в Україну після закінчення війни?



За яких умов Ви повернулися б до України?

